

Tijdschrift

voor

Strafbeeld

en

Gevangeniswezen

FATIK

29ste jaargang • oktober-november-december 2011 • nr. 132

Driemaandelijks uitgave

FATIK is een uitgave van de Liga voor Mensenrechten v.z.w.

Inhoud	Editoriaal	3
	• Rien ne va plus <i>Karen Verpoest</i>	
	Artikel	4
	• Wij komen hier veel tekort: een kwalitatief onderzoek naar de behoeften van gedetineerden in de gevangenis van Oudenaarde <i>Jens Van de Weygaert & Freya Vander Laenen</i>	
	• Een nieuwe wet voor gedwongen overbrenging van veroordeelden: oost west, thuis best? <i>Eveline De Wree, Erik Verbert, Kris Van Opdenbosch & Nereda Thouet</i>	
	• Hulp- en dienstverlening aan gedetineerden strategisch plannen. Wat valt er te vieren, maar vooral: wat ligt er voor ons? <i>Gert Vanherk & Neil Paterson</i>	
	• Het Europese antifoltercomité (CPT) spreekt zich uit over eenzame opsluiting <i>Tom Daems</i>	
	Uitgelezen	39
	• "Claudel, professeur..." <i>Marc Tassier</i>	
	Ook dat nog	31

Afgiftekantoor: 9000 Gent 1
Bg FATIK PA3A9108
Afsendadres: Liga voor Mensenrechten
Gebroeders De Smetstraat 75
9000 Gent
V.U.: Jos Vander Velpen
Gebroeders De Smetstraat 75
9000 Gent

FATIK

Tijdschrift voor Strafbeleid en
Gevangeniswezen
Verschijnt vier keer per jaar
29ste jaargang
oktober-november-december 2011, nr. 132

ISSN 0772-5167

Redactie

Hoofredactie: Tom Daems
Eindredactie: Femke Quagebeur
Redactie: Chris Hermans, Neil Paterson, Peter
Pletinckx, Luc Robert, Veerle Scheirs, Karen
Verpoest

Vormgeving: Bram Wets

Abonnement op FATIK? Bel 09/223.07.38

Redactiesecretariaat

Liga voor Mensenrechten vzw.
Gebroeders De Smetstraat 75, 9000 Gent
tel: 09/223.07.38 – fax: 09/223.08.48
e-mail: info@mensenrechten.be
website: www.mensenrechten.be

Redactionele samenwerking en disclaimer

*FATIK, Tijdschrift voor Strafbeleid en
Gevangeniswezen* strekt tot een zo volledig
mogelijke berichtgeving over de evoluties op
het vlak van strafbeleid en gevangeniswezen.

Voor publicatie aangeboden teksten mogen
rechtstreeks naar het redactiesecretariaat
worden gestuurd. De redactie behoudt zich
alle rechten voor de publicatie van ingezonden
teksten, artikels, werken, advertenties ed. te
weigeren.

Aan de totstandkoming van deze publicatie
is de uiterste zorg besteed. Voor informatie
die nochtans onvolledig of onjuist is
opgenomen, aanvaarden de redactie en de
uitgever geen verantwoordelijkheid. Elke
auteur is verantwoordelijk voor zijn/haar eigen
redactionele bijdragen.

Lidmaatschap Liga voor Mensenrechten en jaarabbonementen

Lid + abonnement op Tijdschrift voor
Mensenrechten: 35 €
Lid + abonnement op Fatik, tijdschrift voor
Strafbeleid en Gevangeniswezen: 40 €
Lid + abonnement op beide tijdschriften: 70 €
Steunend lid + abonnement op beide
tijdschriften: 96 €
Lid zonder abonnement: 5 € per jaar

Het is ook mogelijk om, losgekoppeld van
het lidmaatschap, een abonnement op de
tijdschriften te bekomen.
Meer informatie bij Liga voor Mensenrechten.

De inhoudstafels van de oudere jaargangen zijn
consulteerbaar op de website van de Liga voor
Mensenrechten - www.mensenrechten.be

© Niets uit deze publicatie mag worden veelevoudigd en/of openbaar
gemaakt door middel van druk, fotokopie, elektronische gegevensdragers
of welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande, uitdrukkelijke en
schriftelijke toestemming van de uitgever.

Uit respect voor mens en milieu wordt FATIK gedrukt op kringlooppapier en
zonder vluchtige organische stoffen door Druk in de Weer, Gent

Editoriaal

3

Rien ne va plus
Karen Verpoest

Artikel

4

Wij komen hier veel tekort: een kwalitatief onderzoek naar
de behoeften van gedetineerden in de gevangenis van
Oudenaarde

Jens Van de Weygaert & Freya Vander Laenen

Een nieuwe wet voor gedwongen overbrenging van veroordeelden:
oost west, thuis best?

Eveline De Wree, Erik Verbert, Kris Van Opdenbosch & Nereda Thouet

Hulp- en dienstverlening aan gedetineerden strategisch plannen. Wat
valt er te vieren, maar vooral: wat ligt er voor ons?

Gert Vanherk & Neil Paterson

Het Europese antifoltercomité (CPT) spreekt zich
uit over eenzame opsluiting

Tom Daems

Uitgelezen

29

“Caudel, professeur...”

Boekbespreking van Philippe Claudel, *Le Bruit des Trousseaux*, Editions
Stock, 2002

Marc Tassier

Ook dat nog

31

Rien ne va plus

In 2003 flirtte het aantal gedetineerden opgesloten in de Belgische gevangenissen nog met de grens van 10.000.¹ In april 2006 werd dit – op dat ogenblik hallucinante – record overschreden en nog geen vijf jaar later, in februari 2011, werd reeds de kaap van 11.000 opgesloten gedetineerden gerond. En deze stijgende trend lijkt zich stevig door te zetten want eind november 2011 kondigde het directoraat-generaal penitentiaire inrichtingen aan dat er ondertussen 11.169 gedetineerden verblijven in de Belgische gevangenissen, terwijl er maar plaats is voor 9.100.²

Minder wol, meer draad?

De overbevolking in onze gevangenissen is zo onderhand al een erg oud zeer, maar ook net daarom blijft het belangrijk dat deze problematiek met regelmaat van de klok aan de kaak wordt gesteld. Temeer omdat er, alle beleidsinitiatieven en politieke discussies ten spijt, maar geen ommekeer – wel integendeel – lijkt te komen en vooralsnog geen oplossing lijkt te zijn gevonden voor het nijpende cellentekort.

Maar of dit nu echt zo verwonderlijk is? Afgezien van het feit dat men de zekerheid heeft dat er ongeveer halfjaarlijks een stijging in de gedetineerdenpopulatie merkbaar is, is van een duidelijk visie op het capaciteitsprobleem en de oorzaken die eraan ten grondslag liggen vooralsnog geen sprake. Dit is trouwens niet typisch Belgisch want ook in Nederland bijvoorbeeld kan men geen sluitend antwoord geven op de vraag welke factoren een invloed hebben op het capaciteitsvraagstuk, al is dat indien je te maken hebt met een overaanbod aan cellen natuurlijk minder problematisch. In FATIK nr. 131 rond een evidence-based gevangenisbeleid werd uitgebreid ingegaan op het ontbreken van een op wetenschappelijke kennis gebaseerd beleid. De beste stuurlied staan aan wal zegt het spreekwoord en dat zal in deze wellicht niet anders zijn, maar het kan niet worden ontkend dat in de politieke debatten rond celcapaciteit al jaar en dag voorbij wordt gegaan aan de bredere discussie rond de plaats van de vrijheidsstraf in het sanctiepakket, een discussie waarbij vanuit wetenschappelijke hoek de nodige input zou kunnen worden gegeven.

Op dat vlak lijkt de nieuwbakken regering alvast niet voor een kentering te zullen zorgen. Op het ogenblik van dit schrijven is het regeerakkoord rond en is dus ook met betrekking tot justitie een overeenkomst bereikt. Dat het akkoord, zeker wat de strafuitvoering betreft, op zijn zachtst gezegd niet uitblinkt in een heldere toekomstvisie, kon eigenlijk al worden verwacht gezien het tempo waaraan het werd gesloten tussen de communautaire en budgettaire onderhandelingen in. Het akkoord staat bol van maatregelen die nog maar eens pijnlijk bloot leggen dat een fundamenteel debat rond de strafuitvoering niet wordt gevoerd. Wat betreft de overbevolkingsproblematiek wordt opnieuw in de eerste plaats ingezet op capaciteitsverhoging door de verdere uitvoering van het Masterplan. Daarnaast wil men het aantal gedetineerden terugschroeven via het invoeren van elektronisch toezicht of thuisdetentie als alternatief voor de voorlopige hechtenis. Onderzoek hieromtrent heeft echter reeds uitgewezen dat, wil dergelijke maatregel überhaupt kans op slagen hebben, zich een breder debat over de vrijheidsstraf en de straftoemeting opdringt. Ook het verstrengen van de voorwaardelijke invrijheidstelling en het invoeren van de niet-samendrukbare straffen getuigt van een weinig doordacht strafuitvoeringsbeleid en zal ook de druk op de gevangenis capaciteit alleen maar verhogen.

Faites vos jeux

Hoewel het meer dan tijd is dat het spel serieus wordt gespeeld en de kaart van de gestructureerde aanpak en het fundamenteel debat ten gronde wordt getrokken, is het dus zeer de vraag of we op dat vlak veel kunnen verwachten van Di Rupo I. Wat op vier jaar tijd in het verleden al geen sinecure is gebleken, lijkt op twee jaar tijd al helemaal onhaalbaar. Tenzij er natuurlijk geopteerd wordt voor de aanpak in Californische stijl al is dat wellicht dan weer een brug te ver.

Karen Verpoest*

* Karen Verpoest is assistente strafrecht verbonden aan de onderzoeksgroep IRCP, Universiteit Gent.

1 Het editoriaal van FATIK nr. 97 en nr. 110 werd hieraan gewijd.

2 Cijfers meegedeeld door DG-penitentiaire inrichtingen in het vrt-journaal van 22 november 2011.

3 Zie E. Maes e.a., Toepassingsmogelijkheden van het elektronisch toezicht in het kader van de voorlopige hechtenis, Onderzoeksrapport, NICC, 2009, 330p.

Wij komen hier veel tekort: een kwalitatief onderzoek naar de behoeften van gedetineerden in de gevangenis van Oudenaarde

Jens Van de Weygaert & Freya Vander Laenen *

In Vlaanderen wordt zelden onderzoek gevoerd naar de ervaringen en behoeften van gedetineerden. Het voorbije decennium werden slechts vier relevante onderzoeken teruggevonden¹: het behoeftenonderzoek van Van Haegendoren, Lenaers & Valgaeren uit 2001 bij gedetineerden², de kwantitatieve studie naar behoeften van gedetineerden van Vandenbosch uit 2002³, het kwalitatieve onderzoek van Snacken, Keulen en Winckelmans bij buitenlandse gedetineerden uit 2004⁴ en de evaluatie van het strategisch plan van Hellemans, Aertsen en Goethals uit 2008⁵. Deze onderzoeken bieden nochtans heel wat nuttige inzichten in dit onderwerp.

In de context van de huidige penitentiaire hervormingen dreigt de stem van de cliënten van dit beleid, de gedetineerden zelf, verloren te gaan. Om detentieschade te voorkomen is het nochtans voor zowel beleidsverantwoordelijken, het penitentiair personeel, als voor (forensisch) welzijnswerkers van belang op een onderbouwde manier een antwoord te kunnen geven op problemen van gedetineerden. Het is jammer genoeg al te gemakkelijk om de gedetineerden, veelal verborgen voor en uitgesloten van het democratisch beslissingsproces, te vergeten.

Vanuit deze overwegingen werd een kwalitatief onderzoek uitgevoerd bij gedetineerden in de gevangenis van Oudenaarde, met als doel een beter inzicht te krijgen in de ervaringen en behoeften van mannelijke veroordeelden. In dit artikel wordt getracht een antwoord te vinden op de volgende vragen: welke zijn de belangrijkste probleemervaringen van mannelijke veroordeelden in de gevangenis van Oudenaarde? Welke behoeften liggen aan de basis van deze problemen?

Opzet van het onderzoek

Onderzoeksdesign

Het onderzoek werd uitgevoerd in de gevangenis van Oudenaarde, een strafhuis met een gemiddelde populatie van iets meer dan 100 veroordeelden en 41 beklagden. De gevangenis wordt gekenmerkt door een open (deur)regime en is voornamelijk bestemd voor langgestraften.⁶ De onderzoekspopulatie beperkte zich tot de veroordeelden in deze gevangenis.

In totaal toonden achttien veroordeelden interesse om deel te nemen aan het onderzoek, op een populatie van (ongeveer) honderd veroordeelden.⁷ Twee respondenten hebben zich, na informatie

* Meesterproef door Jens Van de Weygaert, promotor Professor Freya Vander Laenen.

1 L. Robert en B. Claes, "Reculer pour mieux sauter? Enkele reflecties over gevangenisonderzoek in België", *Fatik*, 2010, 127, 29-34.

2 M. Van haegendoren, S. Lenaers en E. Valgaeren, De gemeenschap achter de tralies: Onderzoek naar de behoeften van gedetineerden aan maatschappelijke hulp- en dienstverlening, s.l., 2002, <http://wvg.vlaanderen.be/welzijnjustitie/gedetineerden/rapportgemeenschapachtertralies.doc>.

3 H. Vandebosch, "De invloed van persoonlijke achtergrondkenmerken en achtergrondfactoren bij de probleemervaring en de aanpassingswijze van Nederlandse veroordeelden: een studie in vijf Vlaamse strafinrichtingen", *Panopticon*, 2002, 23, 22-43.

4 S. Snacken, J. Keulen en L. Winckelmans, Buitenlanders in de Belgische gevangenis, s.l., 2004, http://www.steunpunt.be/_steunpunt/Documents/www.steunpunt/Thema/onderzoek%20-%20Buitenlanders%20in%20Belgische%20gevangenis.pdf.

5 A. Hellemans, I. Aertsen en J. Goethals, Externe evaluatie strategisch plan hulp- en dienstverlening aan gedetineerden: eindrapport, s.l., 2008, http://www.law.kuleuven.be/linc/onderzoek/Externe_evaluatie_HDV_gedetineerden_-_Eindrapport_18_juli_2008.pdf; Voor onderzoeken die zich richten op de ervaringen i.v.m. de drugsproblematiek, zie S. Vandeveld, V. Palmans, E. Broekaert, K. Rousseau en K. Vanderstraeten, "How do drug-involved incarcerated and recently released offenders and correctional treatment staff perceive treatment? A qualitative study on treatment needs and motivation in Belgian prisons", *Psychology Crime & Law*, 2006, 12, 287-305; M. De pauw, S. De Valck, F. Vander Laenen, "Druggebruik in de gevangenis: Kwalitatief onderzoek bij gedetineerden in de gevangenis van Gent", *Fatik*, 2009, 124, 21-27.

6 Directoraat Generaal Penitentiaire Instellingen, Activiteitenverslag 2010, s.l., 2011, http://justitie.belgium.be/nl/binaries/activiteitenverslag_epi_2010_nl_tcm265-149423.pdf.

7 Ibid.

over de opzet van het onderzoek, voor het interview teruggetrokken.⁸ In totaal werden zestien open interviews met een topiclijst afgenomen.

Het gebruik van open interviews is het meest geschikt voor het achterhalen van de gevoelens en ervaringen van respondenten. Daarbovenop kan de respondent als ervaringsdeskundige de onderzoeker zelf naar de meest relevante informatie leiden.⁹ De interviews duurden gemiddeld een uur¹⁰ en werden afgenomen in augustus en september 2010. De onderwerpen voor de topiclijst werden gekozen aan de hand van de meest voorkomende onderwerpen die gedetineerden aanhaalden in een recent Nederlands onderzoek.¹¹ Ze handelden over de dagbesteding en het regime, voeding, cellen, voorzieningen, contact met de buitenwereld, het personeel en de hulpverlening binnen de gevangenis.

Beschrijving van de respondenten

Aangezien alle respondenten veroordeelden waren, hadden ze op het moment van het onderzoek al wat ervaring met detentie. Vijf gedetineerden hadden maximum drie jaar of minder doorgebracht in de gevangenis, terwijl acht respondenten meer dan drie jaar, maar minder dan tien jaar ervaring hadden met detentie. Drie respondenten hadden al meer dan tien jaar ervaring in de gevangenis, waarvan twee respondenten, al meer dan twintig jaar achter tralies zaten. Vier respondenten hadden een periode in de gevangenis van Tilburg doorgebracht. De leeftijd van de respondenten varieerde globaal genomen tussen 25 en 55 jaar. Vijf van de zestien respondenten waren tussen 18 en 30 jaar oud, vier respondenten waren tussen 31 en 40 jaar oud, zes respondenten tussen 41 en 50 jaar oud en slechts één respondent was ouder dan 51 jaar. Negen respondenten gaven aan een partner te hebben, elf respondenten vermeldden minstens één kind te hebben (kinderen van de partner inbegrepen). Elke respondent die een partner had, kon ook minstens één kind tot zijn gezin reke-

nen. Drie respondenten in de steekproef waren van allochtone afkomst. Vervolgens meldden zes respondenten dat ze geen werk hadden in de gevangenis, negen respondenten hadden wel werk. Twee respondenten werkten op regelmatige basis als invaller. De ideale situatie van maximale variatie, die de keuze van respondenten enkel op basis van eigenschappen vooropstelt, is dus niet volledig bereikt omwille van de beperkte respons.

Theoretisch kader van het onderzoek

In de voorbije eeuw zijn enkele centrale theorieën gepubliceerd die de invloed van de gevangenisomgeving op de gedetineerde trachten te verklaren. Zo onderscheidde Sykes *the five pains of imprisonment* en had Goffman het over totale instituties.¹² Een recent werk is de theorie van Liebling¹³, waarin ze twaalf verschillende concepten onderscheidt die volgens gedetineerden en het gevangenispersoneel noodzakelijk zijn voor een aangenaam detentieklimaat.¹⁴

In dit onderzoek is ervoor geopteerd te werken met een meer psychologische benadering waar de behoeften van het individu of de gedetineerde centraal staan, met name de omgevingspsychologie van Toch.¹⁵ Deze stelt dat elke gedetineerde nood heeft aan activiteit en privacy, veiligheid, emotionele feedback, steun, structuur en veiligheid. Het is uit het samenspel tussen het gedrag van het individu en de omgeving, dat het individu zich een beeld vormt over de (in) adequate aanwezigheid van deze bronnen. Als er te weinig bronnen zijn, dan genereert het individu stress en zal hij zijn gedrag trachten aan te passen. Lukt dit niet, dan wordt een psychologische problematiek ontwikkeld of verergerd. Deze theorie, die sterk beïnvloed is door het deprivatiemodel, moet aan de hand van andere en meer recente inzichten enigszins genuanceerd worden door de porositeit van de gevangensmuren, de import van behoeften uit de vrije samenleving en de onmiskenbare aanwezigheid van culturele normen en gedragsregels in de gevangenis.¹⁶

8 De verschillende oorzaken van deze terugtrekkingen waren voornamelijk van praktische aard.

9 Zie R. D. King en A. Liebling, "Doing research in prisons" in R. D. King en E. Wincup (Eds.), *Doing research on crime and justice*, Oxford, Oxford University Press, 2008; J. Schlosser, "Issues in Interviewing Inmates: Navigating the Methodological Landmines of Prison Research", *Qualitative Inquiry*, 2008, 14, 1500-1525; K. Beyens en H. Tourmel, "Mijnwerkers of ontdekkingsreizigers? Het kwalitatieve interview" in T. Decorte en D. Zaitch (eds.), *Kwalitatieve methoden en technieken in de criminologie*, Leuven, Acco, 2009; 1500-1525; A. NUYTIENS en I. DEWREE, "Interviewen intra muros: een muur te doorbreken?", *Fatik*, 2009, 121, 5-12.

10 Minimum veertig minuten en maximum anderhalf uur.

11 M. Moerings, M. Boone en A. Franke, *Meningen van gedetineerden: 50 jaar later*, Den Haag, Boom Juridische uitgever, 2008.

12 Zie B. Crewe, "The Sociology of Imprisonment" in Y. Jewkes (ed.), *Handbook on Prisons*, Cullompton, Willan Publishing, 2007, 123-151.

13 A. Liebling en H. Arnold, *Prisons and their moral performance: a study of values, quality and prison*, Oxford, Oxford University Press, 2004.

14 De twaalf concepten zijn respect, menswaardigheid, relatiekwaliteit tussen personeel en gedetineerden, vertrouwen, rechtvaardigheid, ordelijkheid, welbevinden, decency en macht. In het vorige nummer van *Fatik* ging men dieper in op deze theorie. Zie S. Decoene, "Evidence-based werken met gedetineerden. Waarom eigenlijk niet?", *FATIK*, 2011, 131, 13-14.

15 H. Toch, *Living in prisons: The ecology of survival*, New York, Free Press, 1977.

16 J. Jacobs, *Stateville*, Chicago, The University of Chicago Press, 1977; J. Vincke, *Sociologie: een klassieke en een hedendaagse benadering*, Gent, Academia Press, 2007; B. Crewe, l.c., 123-151.

Resultaten

Comfort en basisbehoeften

Het belang van voeding uit zich in de grote aandacht die de respondenten besteden aan het eten. De meeste respondenten menen dat ze adequate voeding krijgen, hoewel enkelen hun dieet aanvullen met gezondere voeding uit de kantine. De meningen over de smaak zijn zeer uitgesproken en sterk verdeeld. Over de voeding tijdens het transport zijn alle respondenten ontevreden: zij bekritisieren het gebrek aan eten en drinken tijdens lange en warme ritten. De respondenten die een tijd in Tilburg hadden vertoefd, spraken niet van een eenmalig, maar een voortdurend tekort aan voedzaam eten in de Nederlandse gevangenis.

Seksuele handelingen kwamen zelden expliciet aan bod. Slechts enkele respondenten geven aan dat ze onthouding een probleem vinden, wat afwijkt van bevindingen in eerdere onderzoeken.¹⁷ Een verklaring hiervoor kan de vertrouwenskloof tijdens een eenmalig interview zijn.

Alle respondenten vinden dat ze voldoende tijd krijgen om te slapen. Een storend element is het nachtlawaai, veroorzaakt door rumoerige medegedetineerden, celdeuren die opengaan of penitentiaire bewakingsassistenten die via het luikje en het lampje een kleine nachtelijke controle uitvoeren. Eén respondent had last van slaapproblemen omwille van stress.¹⁸

De aanwezigheid van andere gedetineerden en het luikje in de celdeur verhinderen privacy tijdens een bezoek aan het toilet. Dit is een zeer grote bron van frustratie voor de respondenten, een situatie die verwoord wordt als "onmenselijk". Sommige respondenten krijgen hierdoor zelfs last van hun darmen of blaas:

"Ik kan niet naar toilet in het bijzijn van anderen. [...] Ik kan sinds twee dagen al niet meer naar toilet gaan. Een plasje kan ik dan doen in de wandeling, maar grote behoefte, dat gaat niet."

Structuur en orde

Voor vier respondenten is het belangrijkste probleem in de gevangenis de onzekerheid waarmee ze in de gevangenis moeten leven. Er is verder slechts één respondent die hier helemaal geen last van heeft. Dit werd reeds in eerder onderzoek bevestigd.¹⁹ Om deze onzekerheid tegen te gaan, moet de omgeving voor-

spelbaar zijn, en dus stabiliteit en structuur vertonen. Eén respondent haalt aan dat het uur van een afspraak vaak niet wordt nageleefd. De situatie die respondenten echter vooral frustrerend vinden, is wanneer penitentiair beambten of de directie geen rechtlijnige beslissingen nemen. Dit genereert de angst dat men onverwacht een willekeurige sanctie kan krijgen.²⁰

"De ene chef interpreteert het reglement zo, de andere interpreteert het reglement zo. [...] Ik heb zo al één keer een tuchtrapport gehad terwijl ik eerst niet wist dat ik iets verkeerd deed."

Vervolgens baart de kans ongewild in regelovertredende situaties te komen negen respondenten expliciet zorgen. Ze vrezen dat ze worden opgezet voor drugsdelicten, dat ze onder druk worden gezet om deel te nemen aan illegale activiteiten, of dat ze een medegedetineerde moeten verklikken en zo tussen hamer en aambeeld terecht komen. Deze problematiek kwam ook naar boven in eerder onderzoek.²¹

Daarnaast halen tien respondenten het belang van een gelijke behandeling door het personeel en de directie aan. Veel frustraties vloeien uit situaties waar andere gedetineerden, al dan niet bewust, worden bevoordeeld of benadeeld door het personeel. Enkele respondenten melden dat een gunstige beslissing van de directie in een tuchtrapport tot problemen kan leiden tussen gedetineerden. Er wordt immers snel de conclusie getrokken dat de betrokken gedetineerde gevoelige informatie over zijn medegedetineerden heeft gelost.

[Een respondent die net een negatief advies had gekregen] "Ik had een doel, maar nu is dat weer afgepakt door een papierke, door mensen die mij helemaal niet opvolgen. [...] Da's toch wel iets dat je niet kan begrijpen. [...] Dat noem ik frustratie, een te rechte frustratie. Er wordt zo met u gespeeld, ik vind dat eigenlijk heel gevaarlijk wat ze soms doen."

Ook de onzekerheid over een gunstige toekomst zorgt voor kopzorgen. Ongeveer de helft van de respondenten had een procedure omtrent voorlopige invrijheidstelling (VI) of penitentiair verlof lopen, maar ze hebben vaak geen zicht op de beslissingsprocedure, die door "mensen in Brussel" wordt uitgevoerd. De wachttijd en de onvoorspelbaarheid van deze beslissingen zijn de belangrijkste oorzaken van deze onzekerheden en leiden snel tot frustratie en machteloosheid. In mindere mate leeft ook de angst dat men elk moment de relatief positief ervaren gevangenis in Oudenaarde moet inruilen voor een andere, met minder voordelen. Ook

17 B. Richards, "The experience of long-term imprisonment: an exploratory study", *British Journal of Criminology*, 1978, 20, 162-169; T. J. Flanagan, "The pains of long-term imprisonment", *British Journal of Criminology*, 1980, 22, 149-156; H. Vandebosch, l.c., 22-43.

18 B. Elger, "Prison life: television, sports, stress and insomnia in a remand prison", *International Journal of Law and Psychiatry*, 2009, 32, 74-83.

19 H. Toch, o.c., 1-18; J. Gibbs, "Stress and coping strategies" in N. PARISI, *Coping with imprisonment*, Beverly Hills, Sage, 1982, 27-44.

20 L. Winkelmanns, "Personen zonder Belgische nationaliteit in de Belgische gevangenis", *FATIK*, 2004, 103, 21-26.

21 M. De Pauw, S. De Valck, F. Vander Laenen, l.c., 21-27.

uit ander onderzoek blijkt dat de overschakeling naar een andere gevangenis niet vanzelf loopt. Op korte termijn doet zich immers een intredeschok voor.²²

"En ook, je komt binnen, je bent er nog nooit geweest, en ja, je moet het systeem een beetje leren kennen, en hoe dat het daar gaat eigenlijk."

De respondenten geven aan dat ze al wat ze hebben opgebouwd in de vorige gevangenis, verliezen. Ze komen opnieuw op een wachtlijst voor arbeid, ze moeten hun weg zoeken in de omgeving en opnieuw het vertrouwen van het personeel zien te winnen. Deze onzekerheden beletten hen vaak plannen te maken en iets op te bouwen, zowel op korte als lange termijn.

Veiligheid van lichaam en goederen

Uit onderzoek van Snacken blijkt dat de frequentie van fysiek geweld in de Belgische gevangenissen relatief laag ligt. Deze bevindingen worden weerspiegeld doorheen de interviews, al varieert de perceptie van de frequentie en intensiteit van het geweld. Geen enkele respondent geeft toe dat hij zich onveilig voelt, of dat hij noemenswaardige hinder ondervindt van bedreigingen. Dit kan echter een sociaal wenselijk antwoord zijn, omdat men wel toegeeft dat het onaangenaam is om in een bedreigende sfeer te leven.

Diefstal van goederen of vandalisme is wel een grote zorg van veel respondenten, die vaak hun cel niet willen verlaten zonder hun deur te sluiten. Dit is vooral het geval in de afdeling met voornamelijk net aangekomen gedetineerden. Respondenten die een cel moeten delen hebben hier duidelijk meer last van.

"Hier op sectie vier, d'er zit vanalles: gebruikers, afpersers,... Mensen die de rest terroriseren... Het is geen pretje om daar te zitten, dat geef ik eerlijk toe."

Dit veiligheidsprobleem krijgt een andere dimensie tijdens het transport, dat voor alle respondenten problematisch is. Gedetineerden zijn dan zo goed vastgemaakt, dat ze het gevoel hebben dat ze bij een ongeval nooit levend uit de wagen geraken. Ook de perceptie van het roekeloze rijgedrag, versterkt door het gebrek aan ramen, draagt hiertoe bij. Verder is de staat waarin sommige bezittingen aankomen in de nieuwe gevangenis een pijnpunt.

"Nee, maar het is een beestenwagen. [...] Je geraakt daar nooit uit. Je brandt daar levend op. Ze moesten eens komen van Gaia, ze keuren hem op slag af."

Vervolgens zijn negen respondenten van mening dat de medische diagnoses in de gevangenis ondermaats zijn, hoewel ze vaak geen concrete angst voor hun huidige gezondheidssituatie aangeven. Slechts twee respondenten vinden de werking van de medische dienst adequaat. Drie respondenten maken zich ook zorgen over het ondermijnende effect dat de gevangenis op lange termijn op hun gezondheid heeft. Deze effecten kunnen betrekking hebben op meer fysieke kwalen, zoals de gevolgen voor de longen in stoffige kamers, tot de ontwikkeling van een psychische problematiek.²⁴ Ten slotte is de veiligheid van hun gezin voor veel respondenten belangrijk: de verhoogde aanwezigheid van besmettelijke ziekten in de gevangenis baart hen dan ook zorgen.

Emotionele feedback

Gedetineerden kunnen voor hun behoefte aan emotionele feedback voornamelijk terugvallen op drie verschillende bronnen: contacten met de buitenwereld, medegedetineerden en het gevangenispersoneel.

Uit voorgaand onderzoek blijkt dat één van de belangrijkste bekommernissen van gedetineerden het gebrek aan emotionele feedback van buitenaf is.²⁵ In dit onderzoek werd dit duidelijk weerspiegeld. Respondenten met een gezin hebben duidelijk meer last van de afsluiting van de buitenwereld dan andere respondenten. Zij zijn van mening dat er te weinig mogelijkheden zijn om de banden met het gezin te blijven onderhouden, vooral via lossere vormen van bezoek, zoals ongestoord en familiaal bezoek. Deze mogelijkheden bestaan wel in het regime, maar onvoldoende frequent.

"Morgen heb ik ongestoord. Dat hoeft daarvoor geen seks te zijn, maar je hebt twee uur dat je met je vrouw alleen bent, dat je privé hebt, dat niemand u stoort. [...] Zoals familiaal bezoek, dat is ook zoiets. [...] Voor mij is dat echt wel eens nodig."

Veel respondenten voelen zich het meest gestraft door het verminderde contact met hun naasten. Zo hadden respondenten die geruime tijd in Tilburg hebben gezeten, en één respondent in het bijzonder, te lijden onder

22 J. Gibbs, l.c., 27-44.

23 S. Snacken, "Forms of violence and regimes in prison: Report of research in Belgian prisons" in A. Liebling en S. Maruna (eds.), *The effects of imprisonment*, Collumpton, Willan Publishing, 2006, 306-339.

24 B. Blanc, V. Lauwers, N. Telmon en D. Rougé, "The effect of incarceration on prisoners perception of their health", *Journal of Community health*, 2001, 26, 367-381; N. De Viggiani, "Unhealthy Prisons: exploring structural determinants of prison health", *Sociology of Health and Illness*, 2007, 26, 115-135; J schnittker en A. John, "Enduring Stigma: The Long-Term Effect of Incarceration on Health", *Journal of Health and Social Behavior*, 2007, 48, 115-130.

25 H. Toch, o.c., 1977, 1-18; B. Richards, l.c., 1978, 20, 162-169; T. J. Flanagan, l.c., 20-22, 149-156; J. GIBBS, l.c., 27-44; A. NEYS, "Gevangenisstraf als doorleefde realiteit" in A. Neys en T. Peters (eds.), *Tralies in de weg. Het Belgische gevangeniswezen: historiek, balans en perspectieven*, Leuven, Universitaire Pers, 1994; M. Van Haegendoren, S. Lenaers en E. Valgaeren, o.c., 153; H. Vandebosch, l.c., 22-43.

de verre afstand en de slechte accommodaties voor het bezoek. Om het gebrek aan contact op te vangen, moeten respondenten hun toevlucht zoeken tot de telefoon, wat een zeer dure en dus beperkte oplossing is.

[Over Tilburg:] "Ik begon sterk te vervreemden van mijn kinderen. Ik belde wel constant iedere dag naar huis, maar dat liep op van tweehonderd euro, tot vier-, vijfhonderd euro in de maand dat ik uitgaaf aan telefoon."

Twee respondenten die gedurende een korte periode in de gevangenis zitten, zien eerder nadelen in bezoek van familie en vrienden. Zij willen hun naasten niet confronteren met hun problemen en vernederende situatie. Nog een andere respondent vindt de naaktfouillering na een bezoek te vernederend, waardoor hij zijn bezoek uitstelt. Dit is een opvallend resultaat omdat alle andere respondenten dit er gerust bijnemen om hun bezoek te kunnen ontvangen.²⁶

Medegedetineerden zijn slechts in enkele gevallen een bron voor emotionele feedback. De eerder vijandige en negatieve omgeving, volgens onderzoekers gedeeltelijk het gevolg van de drughandel, nodigt niet uit tot vertrouwen.²⁷ Op één respondent na zijn allen bang dat hun vertrouwen beschaamd zal worden. Ze gaan er immers van uit dat ze bij medegedetineerden geen steun kunnen vinden, dat hun persoonlijke informatie wordt doorverteld en dat ze in ongewenste (lees: illegale) situaties kunnen terechtkomen. Ook vinden de respondenten contacten met medegedetineerden vaak nutteloos, omdat ze ervan uitgaan dat ze na hun straf toch niet langer in contact mogen komen met ex-gedetineerden. Sporadische en oppervlakkige sociale contacten vinden de respondenten wel wenselijk.

"Je moet al heel ver zoeken eer je er ene tegenkomt die een eigen beeld heeft, die niet aan drugs zit, die niet gewelddadig is... Ik heb dat een beetje afgeschermd... En tegen dat je dat vindt, ene die je daar in volgt, [...] Dat is niet gemakkelijk."

Hoewel het hiërarchisch verschil en de taken van een penitentiair bewakingsassistent dit lijken te verhinderen, hebben twee respondenten een vriendschappelijke relatie een penitentiair bewakingsassistent opgebouwd.

Respect en eigenwaarde

Onder een menselijke behandeling wordt door alle respondenten respect voor de belangrijkste behoeften verstaan. Ontberingen worden dan ook ervaren als een

aanval op het zelfbeeld, wat in de lijn ligt met wat Goffman omschrijft als "mortificatie".²⁸

[Over transport] "Dat gevoel, als een beest, met handen en voeten geboeid en erin gegooid. [...] Als een varken dat naar een slachthuis wordt gebracht."

Wederzijds respect bleek voor het gevangenispersoneel – en voor de onderzoeker – een belangrijke voorwaarde voor geslaagde contacten met gedetineerden. Dat de respondenten gevoelig zijn voor dit onderwerp, wijst op het stigma dat op gedetineerden rust. Dit gevoel kan versterkt worden door directe of indirecte uitspraken of handelingen, die de lage status van de respondenten bestendigen.²⁹ Dit kan gaan van een blik, tot het moeten ondergaan van naaktfouilleringen.

"Als jij later ooit directeur wordt: praat met de mensen, en behandel hen ook zo [als mensen]."

Zelfverwezenlijking, begeleiding en steun

De meerderheid van de respondenten probeert aan zichzelf te werken in de gevangenis. Zij doen dit echter niet om een ideaal zelfbeeld na te streven, maar om een extern doel te bereiken. Zo is de motivatie om onderwijs te volgen vaak, naast het tegengaan van de verveling, een middel om de tijd binnen de gevangenis nuttig te besteden en een nieuw leven buiten de gevangenis voor te bereiden. Respondenten die nog ver verwijderd zijn van het einde van de straf zien dit vooral als (nuttig) tijdverdrijf, terwijl respondenten die in aanmerking komen voor uitgangspersmissies of hun V.I. voorbereiden dit direct of indirect willen gebruiken in hun reclasseringsplan. Een paar respondenten die aangeven dat ze kampen met depressieve gevoelens of beperkte toekomstperspectieven, kunnen zich niet opladen om constructieve activiteiten te ondernemen.

Ook hebben enkele respondenten het gevoel dat ze veranderen in de gevangenis. Ze worden "harder", waarmee wordt bedoeld dat ze minder gevoelig worden, als copingstrategie voor het leven in detentie. Daarnaast geven drie respondenten aan dat ze het gevoel hebben dat hun intelligentie achteruit gaat.

"In de gevangenis word je hard.[...] Je wordt er niet beter door, toch niet genoeg. Als je hier geraakt, ofwel kom je slechter buiten, ofwel blijf je op je niveau staan van voor je feiten."

De gevangenis van Oudenaarde wordt tijdens de interviews vaak geloofd omwille van de positieve attitude bij de directie en de penitentiair beambten om

26 N. Walker, "Side-effects of incarceration", *British Journal of Criminology*, 1983, 25, 61-71; T. Demeersman, "Een verblijf in de gevangenis: de ouder-kind relatie onder druk", *Fatik*, 2006, 112, 7-10; C. Wildeman en B. Western, "Incarceration in Fragile Families", *The Future of Children*, 2010, 20, 157-177.

27 D. Corley, "Prison Friendships" in D. Sabo, T. Kupers en W. London (eds.), *Prison Masculinities*, Philadelphia, Tempel University Press, 2001, 106-107.

28 E. Goffman, *Asylums: essays on the social situation of mental patients and other inmates*, Londen, Penguin Books, 1973, 1-49.

29 Voor een uitgebreide benadering van respect en menselijkheid, zie A. Liebling en H. Arnold, o.c., 206-228.

gedetineerden te ondersteunen, zeker in vergelijking met andere gevangenen. Toch bekritisieren meer dan twee derde van de respondenten spontaan het gebrek aan professionele begeleiding. Dit geldt des te meer wanneer ze trachten te werken aan hun reclassering. In de interviews werd een onderscheid gemaakt tussen het justitieel welzijnswerk (JWW) en de PSD. Het JWW wordt beschouwd als een groep mensen die het goed met gedetineerden voorheeft, maar kampt met relatief weinig middelen. De meningen over de PSD zijn echter verdeeld. Vijf respondenten vinden dat de PSD hen goed begeleidt, maar drie respondenten hebben problemen met het advies of beslissingen die ze te horen krijgen en met de lange wachttijd. Voor de respondenten is het vooral van belang dat er (tijdig) naar hen geluisterd wordt. Deze gesprekken hoeven daarom niet altijd over problemen te gaan. Deze resultaten komen ook voor in andere onderzoeken in België.³⁰ Enkel respondenten die verwachten snel vrij te komen hechten minder belang aan begeleiding.

De vier respondenten die ervaring hebben met de gevangenis van Tilburg, spraken van een grote afwezigheid aan begeleiding. Deze uitspraken worden ondersteund door recente bevindingen over de gevangenis van Tilburg. Deze afwezigheid werd recent bevestigd in het verslag van de Liga voor Mensenrechten.³¹

"Er wordt met u niets gedaan. [...] Zodus, een psycholoog, enkel in hardste nood, pff, een psychiater, als hij pillen moet geven, maar voor de rest zie je juist een directeur als je hem zelf aanschrijft."

Bij wijze van zelfhulp zoekt een minderheid van de respondenten hun heil in psychologische, spirituele en juridische boeken. Ook religie is voor vier respondenten een belangrijk middel om hun leven te kunnen heroriënteren.

De meeste respondenten wijzen op de belangrijke rol die penitentiair bewakingsassistenten spelen bij ondersteuning en begeleiding. Zo goed als alle respondenten vragen dat een penitentiair beambte "menselijk" is. Door middel van een goed gesprek, iets door de vingers te zien of door een gedetineerde raad te geven speelt een penitentiair beambte een zeer belangrijke rol in de begeleiding van veroordeelden. Deze taak van de penitentiair bewakingsassistenten moet volgens de respondenten echter combineerbaar blijven met

het handhaven van de regels binnen de gevangenis. De penitentiair bewakingsassistenten in Oudenaarde scoren op deze ondersteunende attitude over het algemeen zeer hoog, in de ervaring van de gedetineerden.

Een gevulde en nuttige dagbesteding

De nood aan een volle daginvulling om verveling tegen te gaan en spanning kwijt te geraken, werd bevestigd in dit onderzoek.³² Ongeveer de helft van respondenten vermelden expliciet dat verveling een belangrijk probleem vormt en een katalysator van stress en psychologische problemen is.³³

"Ik begin van de verveling te eten. Ik ben ondertussen al 15 kilogram bijgekomen."

Om verveling tegen te gaan, trachten de respondenten hun dag (en bijgevolg hun straf) zo snel mogelijk te laten vooruit gaan.³⁴ Een nuttige daginvulling heeft het bijkomend voordeel dat gedetineerden het gevoel hebben dat hun periode in de gevangenis niet (geheel) verloren tijd is. De respondenten die ervaring hadden met de gevangenis van Tilburg gaven aan dat ze, door het gebrek aan activiteiten, veel last hadden van de tijd die traag vooruit gaat.

Beperking van autonomie

In dit onderzoek wordt ook de frustratie omtrent de beperking van de autonomie, die de toegang tot bronnen bemoeilijkt, duidelijk bevestigd.³⁵

"Ik vroeg iets aan en dat ging niet. Dat ging verloren, of dat werd vergeten, of daar werd te laat op gereageerd. En op een bepaald moment [...], dacht ik nu echt van: "[...] Ik weet niet wanneer ik agressief ben, maar als je mij zover wil krijgen, ben je wel goed bezig."

Zeven respondenten halen het gebrek aan vlotte en snelle procedures en de toepassing van pietluttige of kinderachtige regels aan als een bron van frustratie tijdens hun detentie.

"Ik heb het soms moeilijk om te zeggen: "chef mag ik dat, chef mag ik dat?", omdat ik dat gewoon zelf wil pakken."

De interne regels van een gevangenis vormen een be-

30 M. Van Haegendoren, S. Lenaers en E. Valgaeren, l.c., 76-79; S. Vandeveldde, V. Palmans, E. Broekaert, K. Rousseau en K. Vanderstraeten, l.c.0, 287-305; M. De Pauw, S. De Valck, F. Vander Laenen, l.c., 21-27.

31 Verslag van de Liga voor Mensenrechten, te raadplegen op www.mensenrechten.be

32 H. Toch, o.c., 1-18; B. Richards, l.c., 162-169; T.J. Flanagan, l.c., 149-156; J. Gibbs, l.c., 27-44; M. Van Haegendoren, S. Lenaers en E. Valgaeren, o.c.; H. Vandebosch, l.c., 22-43; M. Mcmurrin, E. Theodosi, A. Sweeney en J. Sellen, "What do prisoners want? Current concerns of adult prisoners", *Psychology Crime & Law*, 2008, 14, 267-274.

33 H. Toch, o.c., 1-18; J. Gibbs, l.c., 27-44; J. Goethals, *Psycho-sociale implicaties van de lange vrijheidsstraf*, Antwerpen, Kluwer, 1980; B. ELGER, l.c., 74-83.

34 Zie ook A. Wahidin, "Time and the prison experience", *Sociological research online*, 2006, <http://www.socresonline.org.uk/11/1/wahidin.html>.

35 E. Goffman, o.c., 1-49; H. Toch, o.c., 1-18; P.J. Ashkar en D. T. Kenny, "Views From the Inside: Young Offender's Subjective Experiences of Incarceration", *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 2008, 52, 584-597.

grenzing van de handelingsvrijheid van respondenten. Op deze manier beïnvloeden zij op heel wat directe en indirecte manieren de beleving van gedetineerden, wat ook blijkt uit eerder onderzoek.³⁶ De strikte procedure omtrent het importeren van eigen goederen of toestemming moeten vragen om de tafeltennistafel te mogen gebruiken zijn slechts enkele voorbeelden.

"Regels, dan voel je dat je in de gevangenis zit."

Discussie

Dit verkennend kwalitatief onderzoek, uitgevoerd in de gevangenis van Oudenaarde, geeft een beter inzicht in de ervaringen en behoeften van 16 mannelijke veroordeelden. Het gebruik van kwalitatieve methoden levert evenwel geen representatieve resultaten op. De case, de gevangenis van Oudenaarde, vertoont heel wat gelijkenissen, maar ook enkele belangrijke verschillen met andere penitentiaire instellingen.³⁷ Zo kenmerkt Oudenaarde zich onder meer door het open regime en de focus op langgestraften. De relatief kleine gevangenis wordt vervolgens in de interviews als gemoedelijker omschreven dan de andere gevangenissen waar de respondenten reeds hadden verbleven.

De verkregen resultaten moeten enigszins worden genuanceerd door de eventuele selectieve uitval bij de steekproeftrekking en de vertrouwenskloof tussen de onderzoeker en de gedetineerde. Toch is de diepgang van de resultaten en de methodologische kwaliteit voldoende om tot enkele belangrijke conclusies te komen.

De meest essentiële behoeften die uit het onderzoek voortkomen zijn de basisbehoeften, de behoefte aan emotionele feedback, de behoefte aan een stabiele en veilige omgeving en de behoefte aan begeleiding. Vooral bij deze behoeften ervaren de respondenten veel problemen. Daarnaast ervaringen de respondenten een gebrek aan autonomie en een gevoel van machteloosheid. Deze resultaten liggen in de lijn van bevindingen uit eerder onderzoek.³⁸ Een resultaat dat niet in eerder onderzoek werd terug-

gevonden, is de algemene kritiek van de respondenten op de omstandigheden tijdens het transport. Opvallend is ook de erg negatieve evaluatie van de gevangenis van Tilburg door de respondenten die een periode in deze gevangenis hebben gezeten, zowel wat betreft de voeding als wat betreft de moeilijkheden met de contacten met de familie als wat betreft het gebrek aan begeleiding.³⁹

Dat het merendeel van deze resultaten niet nieuw is, doet geen afbreuk aan de boodschap die erin vervat zit. De legislatieve hervormingen ten spijt, blijven veel van de voornaamste problemen achter de tralies bestaan.⁴⁰ We staan dus nog ver van het ideaal van normalisering.⁴¹ De ervaringen van de gedetineerden die aan dit onderzoek meewerkten illustreren de noodzaak tot een debat over de structurele aanpak van dit probleem.⁴²

Ook voor verder onderzoek liggen er nog veel uitdagingen in het verschiet. Uitgezonderd enkele partiële studies, is het reeds tien jaar geleden dat in de Vlaamse gevangenissen een inventaris werd gemaakt van alle noden en behoeften van gedetineerden. Het volhardend karakter van de problemen achter de tralies wijst op de noodzaak van een systematische bevraging, die zich zowel richt op de frequentie als op de achtergronden van de behoeften van gedetineerden. Deze bevraging is niet enkel nodig om de stem van gedetineerden naar buiten te brengen, maar ook om een geïndividualiseerd hulp- en dienstverleningstraject te ontwikkelen en bij uitbreiding een zinvol penitentiair traject met een aanbod op maat van de gedetineerden.

Het volhardend karakter van de problemen achter de tralies wijst op de noodzaak van een systematische bevraging, die zich zowel richt op de frequentie als op de achtergronden van de behoeften van gedetineerden. Deze bevraging is niet enkel nodig om de stem van gedetineerden naar buiten te brengen, maar ook om een geïndividualiseerd hulp- en dienstverleningstraject te ontwikkelen en bij uitbreiding een zinvol penitentiair traject met een aanbod op maat van de gedetineerden.

36 Ashkar en D. T. Kenny, l.c., 584-597.

37 Directoraat generaal penitentiaire instellingen, o.c..

38 M. Van haegendoren, S. Lenaers en E. Valgaeren, o.c.; H. Vandebosch, l.c., 22-43; A. Liebling en H. Arnold, o.c.; S. Snacken, J. Keulen en L. Winkelmans, o.c.; A. Hellemans, I. Aertsen en J. Goethals, o.c..

39 Deze bevindingen ondersteunen de visie van Bart Claes, die stelt dat een actief, gediversifieerd en zinvol hulpverleningsaanbod essentieel is om te werken aan een geslaagde reclassering, ook in Tilburg. Zie B. Claes, "Insluiten en niet uitsluiten: Overbevolking, detentieschade en re-integratierichte detentie," *Panopticon*, 2011, 32, 52-59.

40 T. Daems, "Gapen bij de gapende kloof" in T. Daems, P. Pletincx, L. Robert, V. Scheirs, A. Van De Wiel en K. Verpoest (eds.), *Achter de tralies in België*, Gent, Academia Press, 2009, 17-46.

41 D. Van Zyl Smit en S. Snacken, *Principles of European Prison Law And Policy*, Oxford, University Press, 2011, 103-105.

42 Om tegemoet te komen aan de vraag naar een meer geïntegreerd beleid op het vlak van hulp- en dienstverlening voor gedetineerden, maakte Stef Christiaensen onlangs een denkoefening over de overheveling van de strafuitvoering naar de gemeenschappen. Hij argumenteert hier dat er sterk moeten worden ingezet op de reclassering, of beter gezegd op het voorkomen van detentieschade en op het ondersteunen tijdens de re-integratie. Zie S. CHRISTIAENSEN, "Justitiële domeinen naar de gemeenschappen: Een nieuwe horizon voor gevangeniswezen, hulp- en dienstverlening en reclassering," *Panopticon*, 2011, 32, 1-16.

Een nieuwe wet voor gedwongen overbrenging van veroordeelden: oost west, thuis best?

Eveline De Wree, Erik Verbert,
Kris Van Opendenbosch, Nereda Thouet *

De groeiende internationale mobiliteit in onze samenleving kan niemand ontgaan. Ook in het gevangeniswezen is de impact hiervan merkbaar. Net omwille hiervan is ook de internationale overbrenging van gevangenen hoog op de agenda komen te staan.

Kleine revoluties: het begin en de groei van de overbrengingsgedachte

Enkele decennia geleden waren er amper instrumenten voor internationale overbrenging.¹ In de zestig en zeventiger jaren kwam de interesse voor internationale overbrenging op gang. Overbrenging werd toen echter niet op dezelfde manier bekeken als nu: veel van de verdragen van toen waren ontworpen om landgenoten te 'redden' uit buitenlandse gevangnissen. Ze waren dan ook op een erg humanitaire leest geschoeid en gebaseerd op de premisse dat er soelaas moest worden geboden voor de noden en problemen van onderdanen die gedetineerd waren in het buitenland.

Deze humanitaire visie op overbrenging werd in steeds grotere mate gedragen, ook door de Europese landen, en leidde tot het Overbrengingsverdrag van 1983 dat werd afgesloten in de schoot van de Raad van Europa.²

Maar internationale mobiliteit, ook van criminaliteit, veranderde en evolueerde. Zeker vanaf de jaren negentig,

met het groeiende aantal vreemdelingen in de gevangenis³ werd internationale overbrenging meer en meer gezien als een politiek antwoord op een nieuw criminaliteitsprobleem. Het humanitaire denken over overbrenging bleef wel bestaan, maar werd gaandeweg ook gecomplementeerd door die andere zijde van de medaille: het 'exporteren' van gevangenen.

Deze overgang naar de 'exporterende' variant van overbrenging gebeurde in Europa eerst zachtjes – met het Aanvullend Protocol van 1997,⁴ ook afgesloten in de schoot van de Raad van Europa – en daarna resoluut – met het Kaderbesluit Overbrenging⁵ van de Europese Unie. In het Aanvullend Protocol werd de nadruk meer op exporteren gelegd, door niet langer in alle gevallen te vereisen dat de veroordeelde in zou stemmen met de overbrenging. Zijn instemming was niet langer vereist indien hij geen recht had op verblijf in het land van veroordeling of indien hij het land was ontvlucht (en men dus de veroordeling wilde laten uitvoeren in het land waar de persoon in kwestie zich schuilhield). Tot dusver werd het Aanvullend Protocol door 35 landen geratificeerd, wat het – in Europese context – tot een belangrijk overbrengingsinstrument maakt.

Het Kaderbesluit Overbrenging bouwt verder op dit verhaal,⁶ maar voegt hier ook aan toe dat instemming van de veroordeelde niet vereist is indien hij onderdaan is van het land waarnaar hij wordt overgebracht en indien hij er ook woont.

Bovendien wordt in dit Kaderbesluit ook getornd aan de instemming van de staat die de veroordeling zal uitvoeren: de mogelijkheden om te weigeren worden op

* Eveline De Wree deed onderzoek naar internationale overbrenging van veroordeelden aan de Universiteit van Gent.

Kris Van Opendenbosch, Nereda Thouet en Erik Verbert werken bij de Centrale Autoriteit Internationale samenwerking in strafzaken van de FOD Justitie.

1 Plachta, M. (1993). Transfer of prisoners under international instruments and domestic legislation : a comparative study. Freiburg im Breisgau Max-Planck-Institut für ausländisches und internationales Strafrecht.

2 21 maart 1983, Verdrag inzake de overbrenging van gevonnenen personen, Straatsburg, CETS, 112. (Hierna: Overbrengingsverdrag).

3 Van Kalmthout, A., Hofstee-van der Meulen, F., & Dünkel, F. (2007). Foreigners in European prisons. Nijmegen: Wolf Legal Publishers

4 18 december 1997, Aanvullend Protocol bij het verdrag inzake de overbrenging van gevonnenen personen, CETS, 167.

5 Het kaderbesluit 2008/909/JBZ van de Raad van 27 november 2008 inzake de toepassing van het beginsel van wederzijdse erkenning op strafvonnissen waarbij vrijheidsstraffen of tot vrijheidsbeneming strekkende maatregelen zijn opgelegd, met het oog op de tenuitvoerlegging ervan in de Europese Unie (hierna het kaderbesluit overbrenging).

6 Concreet wil dit zeggen dat ook geen instemming van de betrokkene vereist is wanneer de persoon uitgewezen zal worden naar de tenuitvoerleggingsstaat na de tenuitvoerlegging van zijn straf omwille van een uitwijzings- of verwijderingsmaatregel in de staat van veroordeling; en wanneer de persoon is gevlucht en is uitgeweken naar de tenuitvoerleggingsstaat.

papier stevig beknot aangezien het Kaderbesluit past in de EU-logica van wederzijdse erkenning. De voornaamste voordelen van overbrenging in dit nieuwe model situeren zich dan ook bij de veroordelende staat (bijvoorbeeld, deze kan overbevolking tegengaan), dit terwijl de uitvoerende staat tot op zekere hoogte vleugellam wordt gemaakt (deze staat mag niet weigeren – behoudens formele weigeringsgronden – en mag de straf niet omzetten, enkel aanpassen en dit in beperkte mate).

Het Belgische verhaal – tot op heden

Al deze grote en kleine revoluties leven ook door in het Belgische overbrengingsverhaal. Aanvankelijk was er maar één manier waarop overbrenging vanuit of naar België kon gebeuren: met de instemming van de veroordeelde zelf en met de instemming van de uitvoerende staat. Deze overbrengingen gebeurden hoofdzakelijk op basis van het Overbrengingsverdrag van 1983 en werd vooral gebruikt om in het buitenland gedetineerde Belgen naar (een gevangenis in het) thuisland terug te laten keren. België ratificeerde dit verdrag in 1990 en implementeerde het verdrag met de wet van 23 mei 1990.⁷ In deze jaren was overbrenging vooral een ‘gunst’ die werd verleend. De overbrenging werd niet toegekend indien men er niet van uitging dat de veroordeelde dit ‘verdiende’. Vooraleer hierover te beslissen, nam men dan ook alle elementen van het dossier in overweging en ging men ook na of de betrokkene een sociaal netwerk had in België dat hem/haar ondersteunt.

Later ging men over op een minder humanitair- maar eerder systeemgerichte variant van overbrenging. België begon ook overbrenging zonder instemming toe te passen op basis van het aanvullend Protocol van 1997. België ratificeerde het Aanvullend Protocol in 2005.⁸ De instemmingswet werd voorafgegaan door een ingrijpende wijziging van de overbrengingswet van 23 mei 1990.⁹ Dit betekende voor België de eerste vorm van overbrenging die geen instemming van de betrokkene meer vereiste.

Voor het Belgische denken over overbrenging was dit een erg belangrijke transitie. Overbrenging veranderde van een gunst die diende te worden *gevraagd* door de veroordeelde in een automatische procedure die wordt opgestart voor een zo groot mogelijk aantal gedetineerden. Internationale overbrenging groeide uit tot een instrument dat men wilde gebruiken om systeemproblemen (bijvoorbeeld overbevolking) aan te pakken. Ook uit de bespreking van het wetsontwerp¹⁰ blijkt zeer duidelijk dat het de bedoeling was van de gedwongen overbrenging om overbevolking aan te pakken.¹¹

Overbrenging op basis van het Protocol startte in februari 2006. Sindsdien valt op dat er vooral een grote toename is van ‘export’-dossiers bij de Centrale Autoriteit Internationale samenwerking in strafzaken. Er zijn 447 dossiers geopend: het merendeel dossiers gericht op overbrenging vanuit België naar een ander land (443), slechts enkele (4) gericht op een overbrenging naar België. In de dossiers vrijwillige overbrenging was dit steeds andersom: het aantal dossiers voor overbrenging naar België oversteeg steeds ruimschoots het aantal dossiers overbrenging vanuit België naar elders.

De start van de gedwongen overbrenging betekende een toename van dossiers gericht op overbrenging naar Oost-Europese staten. Vrijwillige overbrenging was nochtans veelal een West-Europees verhaal geweest. In de vrijwillige overbrenging viel nog op dat vooral drugs misdrijven aan de basis lagen van de veroordeling. In de gedwongen variant waren vaker vermogensdelicten aanleiding voor de straf. Gedwongen overbrenging gebeurt vaker naar aanleiding van feiten gepleegd in het kader van internationale woonmobiliteit, terwijl ze in de vrijwillige overbrenging vaker kaderden in pure *misdrijf* mobiliteit.¹²

Bij gedwongen overbrengingsdossiers worden evenwel weinig dossier specifieke elementen meegenomen in de beslissingspraktijk. Het contrast met de vrijwillige overbrenging, waarbij individuele kenmerken (en zelfs een sociale enquête) de basiselementen vormden voor de uiteindelijke beslissing, is groot.

Enig initiatief van de betrokkene wordt in deze nieuwe dossiers niet langer verwacht. Wel wordt hij gehoord hierover. Het horen gebeurt door de directeur van

⁷ Wet van 23 mei 1990 inzake de overbrenging tussen staten van de geïnterneerde personen, B.S. 20 juli 1990.

⁸ Wet houdende instemming met het Aanvullend Protocol bij het Europees Verdrag inzake de overbrenging van geïnterneerde personen, gedaan te Straatsburg op 18 december 1997, B.S., 14 juni 2005.

⁹ Wet van 26 mei 2005 tot wijziging van de wet van 23 mei 1990 inzake de overbrenging tussen staten van de geïnterneerde personen en van de wet van 15 december 1980 betreffende de toegang tot het grondgebied, het verblijf, de vestiging en de verwijdering van vreemdelingen, B.S. 10 juni 2005.

¹⁰ Wetsontwerp tot wijziging van de wet van 23 mei 1990 inzake de overbrenging tussen staten van de geïnterneerde personen en tot wijziging van de wet van 15 december 1980 betreffende de toegang tot het grondgebied, het verblijf, de vestiging en de verwijdering van vreemdelingen, Parl. St. Kamer 2004-05, nr. 1555.

¹¹ Verslag namens de commissie voor de justitie, uitgebracht door de heer Walter Muls, Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers, 21 maart 2005, doc. 51 1555/006.

¹² Voor een gedetailleerde analyse van verschillen tussen vrijwillige en gedwongen overbrenging in de praktijk, zie: De Wree, E., Internationale overbrenging van veroordeelden, Antwerpen, Maklu, 2011.

de gevangenis. De veroordeelde wordt gevraagd of hij naar zijn thuisland wil worden overgebracht, en eventueel wat hiertoe zijn motieven en bezwaren zijn. Dit formulier wordt bezorgd aan de bevoegde Belgische autoriteiten (i.c. de Centrale Autoriteit Internationale Samenwerking in strafzaken), maar het resultaat van het hoorrecht hoeft de procedure niet te beïnvloeden. Zelfs als er bezwaren zijn, wordt het overbrengingsverzoek meestal toch toegestuurd aan het thuisland van de veroordeelde. Immers, België zelf weigert bijna nooit de overbrenging; eerder zet men de deur aan Belgische zijde zo ver mogelijk open.

Desondanks dient gezegd dat de dossiers slechts in zeer beperkte mate leiden tot effectieve overbrengingen. Sinds het begin van de gedwongen overbrenging zijn er maar 48 personen effectief overgebracht, vooral vanuit België naar elders. In feite was er vooral met drie landen overbrengingsverkeer: er werden 15 Nederlanders, 14 Roemenen en 9 Bulgaren overgebracht naar hun thuisland. Daarnaast werden ook twee Belgen vanuit Nederland gedwongen overgebracht naar België. Ondanks de transformatie die overbrenging onderging, is het dus tot nog toe een zaak van kleine aantallen gebleven.

Naast deze Europese instrumenten is er ook nog een andere poort voor gedwongen overbrenging, namelijk een Protocol voor gedwongen overbrenging met Marokko.¹³ Wat het Marokkaanse verhaal zal brengen valt nog af te wachten. Een recente studie van de huidige situatie¹⁴ leerde dat nu ongeveer 190 Marokkaanse gedetineerden in aanmerking zouden komen voor gedwongen overbrenging. De eerste dossiers werden overgemaakt aan Marokko, maar voorlopig is het nog wachten op een antwoord. Of de wet van de kleine getallen hier doorbroken zal worden, weten we dus voorlopig nog niet.

Valkuilen in het heden, ook valkuilen voor de toekomst?

Dat zo weinig dossiers leiden tot een effectieve overbrenging, valt te wijten aan een aantal valkuilen waar overbrenging mee geconfronteerd werd. Een groot probleem voor het welslagen van de procedure is bijvoorbeeld de 'concurrentie' met de procedures voor voorlopige invrijheidstelling. Dit traject loopt parallel aan een overbrengingsdossier, maar beide procedures staan volledig los van elkaar. De

beslissing wordt ook genomen door andere autoriteiten. Vooral de snelheid van de procedures bepaalt wat het uiteindelijke gevolg zal zijn dat het detentietraject kent, waardoor de overbrengingsprocedure vaak het onderspit delft. Het overbrengingstraject is sowieso een log traject, dat veel administratieve voorbereiding vraagt (opvragen van gerechtelijke stukken, vertaling et cetera). Deze voorbereiding is inherent aan het internationale traject dat men wil realiseren. Bovendien worden adviezen gevraagd die ook vaak lang op zich laten wachten. Daar komt bij dat ook het antwoord van de andere betrokken staat doorgaans niet erg snel wordt bezorgd. Dit alles zorgt ervoor dat dit logge traject het vaak niet haalt op de voorlopige invrijheidstelling. Dat beide trajecten parallel aan elkaar lopen, zorgt er echter voor dat mensen en middelen niet efficiënt worden ingezet: beide trajecten 'investeren' in het beoordelen van het gevolg dat zal worden gegeven aan het detentietraject van de betrokkenen. Ook al gaat het er dan in het ene geval om dat de betrokkene in vrijheid wordt gesteld en in het andere geval dat de betrokkene wordt overgebracht, feit is dat slechts één van de twee opties gerealiseerd kan worden en de investeringen in het andere dossier (dat het niet gehaald heeft) dus per definitie nutteloos waren. Belangrijker nog, is het feit dat deze parallelle trajecten de keuze voor het ene of het andere laten verworden tot een loterij, waarbij vooral de snelheid van de actoren bepaalt wat het uiteindelijke gevolg zal zijn dat het detentietraject kent. Een vroegere 'keuze' tussen één van beide trajecten is dan ook eerder aangewezen in een rationele strafuitvoering. Zoniet is dit voor de overbrengingsprocedures een jammerlijk verhaal: men vertrekt dan wel vanuit een zeer grote trechter om een zo groot mogelijk aantal overbrengingen te kunnen realiseren. De ironie van dit verhaal is dat elementen van het individuele detentietraject niet worden meegenomen in de opstart van het dossier, maar dat ze later mogelijk wel dit traject kunnen doorkruisen en tenietdoen.

Een andere moeilijkheid voor de werking van de gedwongen overbrenging zijn de weigeringen door andere staten. Net het feit dat de betrokkene niet overgebracht *wil* worden, grijpt de staat van tenuitvoerlegging bijvoorbeeld aan als een grond om overbrenging te weigeren. Anderzijds weigeren sommige landen op grond van de vermelde datum voor voorlopige invrijheidstelling. Daar komt bij dat een aantal landen niet reageert op een verzoek tot overbrenging of tracht de procedure te rekken.

Wanneer de gedwongen overbrenging meer efficiënt kan worden gemaakt in de toepassing van het Kad-erbesluit (dat beperkte mogelijkheden tot weigering toelaat voor de uitvoerende staat en deze weinig of

¹³ Wet houdende instemming met het Aanvullend Protocol, ondertekend te Rabat op 19 maart 2007, bij de Overeenkomst tussen het Koninkrijk België en het Koninkrijk Marokko inzake bijstand aan gedetineerde personen en overbrenging van gevonniste personen, ondertekend te Brussel op 7 juli 1997, B.S. 12 februari 2009.

¹⁴ Peiling op 1 juli 2011.

geen ruimte voor discretionaire overwegingen biedt), is een sterk verhoogde toepassing van gedwongen overbrenging dus waarschijnlijk. Ook de concurrentie met de voorlopige invrijheidstelling is niet meer dan een beleidskeuze, dus in theorie zou het nieuwe Overbrengingsbevel een efficiënter en effectiever instrument kunnen worden.

Van Europees Kaderbesluit naar Belgische implementatie

Het Kaderbesluit Overbrenging staat intussen voor de Belgische deur.¹⁵ Er is een ontwerp van wet¹⁶ en een bijhorende Memorie van Toelichting. Op dit ogenblik worden deze teksten in het parlement behandeld, maar gezien de deadline van 5 december 2011, is het slechts een kwestie van enkele weken vooraleer de Belgische implementatiewet een feit is.

Het voorontwerp van wet gaat uit van twee verschillende stelsels voor overbrenging: een verplicht stelsel van tenuitvoerlegging en een residuair stelsel van tenuitvoerlegging (facultatief stelsel). Het verplichte stelsel is de eigenlijke implementatie van het Kaderbesluit. Alle andere hypothesen van overbrenging tussen lidstaten van de Europese Unie vallen onder het residuair stelsel. Deze blijven dus onderworpen aan de discretionaire goedkeuring van de ontvangende staat.

In de wet vinden we de uitwerking van de in het Kaderbesluit gelanceerde principiële verplichting voor de tenuitvoerleggingsstaat om straffen uit te voeren die in een andere lidstaat worden uitgesproken, voor zover er geen grond van weigering bestaat. Weigering kan maar om een aantal redenen, zoals vooropgesteld in het Kaderbesluit.

De eerste weigeringsgrond heeft te maken met dubbele strafbaarstelling: de tenuitvoerlegging moet worden geweigerd wanneer het delict in kwestie krachtens het Belgische recht geen strafbaar feit is. Op dit beginsel bestaat evenwel een uitzondering. Voor tweeëndertig strafbare feiten die in § 2 van artikel 11 zijn opgesomd, wordt de dubbele strafbaarstelling niet nagegaan, voor zover de betrokken gedraging in de beslissingsstaat strafbaar is met een maximale gevangenisstraf van minstens drie jaar.¹⁷ (artikel 9 van het

voorontwerp van de implementatiewet)

De rest van de verplichte weigeringsgronden staan opgesomd in artikel 12 van het wetsontwerp en bevatten onder andere het feit dat de persoon in kwestie zijn instemming niet gegeven heeft, de schending van het beginsel 'ne bis in idem', immuniteit volgens Belgisch recht, het geval waarin de betrokkene als gevolg van zijn leeftijd niet strafrechtelijk verantwoordelijk gesteld kan worden naar Belgisch recht, verjaring naar Belgisch recht en wanneer een psychiatrische of gezondheidsmaatregel naar Belgisch recht niet ten uitvoer kan worden gelegd.

Daarnaast zijn er – te vinden in artikel 13 van het wetsontwerp – ook facultatieve weigeringsgronden. Het is mogelijk om te weigeren wanneer de strafbare feiten die volgens het Belgische recht volledig of gedeeltelijk op Belgisch grondgebied zijn gepleegd,¹⁸ wanneer nog minder dan zes maanden moet worden ondergaan op het ogenblik dat de Procureur des Konings het vonnis ontvangt.

Tot zover de implementatie van de weigeringsgronden. Maar hoe zullen de Belgische procedures er uit gaan zien?

Twee scenario's kunnen in het voorontwerp van wet worden onderscheiden: een scenario voor overbrenging naar België en één voor overbrenging vanuit België naar elders. We beginnen met het eerstgenoemde.

Artikel 14 van het voorontwerp duidt de Procureur des Konings van Brussel als de bevoegde autoriteit aan voor het erkennen en uitvoeren van buitenlandse beslissingen.¹⁹ Een andere lidstaat die een straf wil laten uitvoeren in België kan, vóór de toezending van het vonnis, overleg plegen met de procureur des Konings (artikel 16). Bij deze gelegenheid kan de procureur bij gemotiveerd advies meedelen dat het uitvoeren van de straf in België niet bijdraagt tot een geslaagde maatschappelijke re-integratie van de gevonniste persoon. Indien er vooraf geen overleg heeft plaatsgevonden, kan de procureur des Konings steeds een dergelijk advies voorleggen na de toezending van het vonnis aan de beslissingsstaat. Dit motief is dus een grond voor overleg, niet voor weigering. Weigering kan enkel om formele gronden (zoals hierboven beschreven). In het geval de procureur overweegt om het

15 Het kaderbesluit overbrenging werd formeel goedgekeurd door de Raad op de vergadering van 27 november 2008. Krachtens artikel 29 van het kaderbesluit overbrenging moeten de lidstaten uiterlijk op maandag 5 december 2011 hun nationaal recht in overeenstemming hebben gebracht met de bepalingen van het kaderbesluit.

16 Wetsontwerp inzake de toepassing van het beginsel van wederzijdse erkenning op de vrijheidsbenemende straffen of maatregelen uitgesproken in een lidstaat van de Europese Unie, Parl. St., Kamer, 2011, 53, 1796.

17 Zie artikel 11 Wetsontwerp. De Memorie van Toelichting verantwoordt de principiële afschaffing van het vereiste van dubbele strafbaarheid als volgt: 'De idee is dat de feiten op deze lijst prioritair gebieden zijn voor de harmonisatie op het vlak van de Europese Unie of doelen op wezenlijke inbreuken op het strafrecht in alle lidstaten zodat de vraag van dubbele strafbaarstelling daarbij nauwelijks moet worden gesteld'; Parl. St., Kamer, 2011, 53, 1796, p. 15.

18 Zie Memorie van Toelichting: 'Voor de toepassing van deze weigeringsgrond bepaalt het kaderbesluit dat deze clausule in uitzonderlijke omstandigheden en geval per geval moet worden toegepast, rekening houdend met de specifieke omstandigheden van ieder geval en inzonderheid rekening houdend met de vraag of de feiten zich voor een groot of zeer belangrijk deel hebben afgespeeld in de beslissingsstaat.' (Parl. St., Kamer, 2011, 53, 1796, p. 17.

buitenlandse vonnis niet te erkennen omwille van een formele grond,²⁰ moet hij verplicht de verzoekende lidstaat consulteren. In dit geval kan de procureur de beslissingsstaat verzoeken alle nodige bijkomende informatie te verschaffen.

De procureur moet zo snel mogelijk en uiterlijk binnen 90 dagen na de verzending van het certificaat een beslissing nemen. De overbrenging moet, behoudens onvoorziene omstandigheden, binnen 30 dagen na het besluit van de procureur des Konings gebeuren (artikel 19). De strikte termijnen worden in de Memorie gezien als een belangrijke meerwaarde van dit nieuwe instrument. Er is evenwel geen sanctie voorzien in geval van niet-naleving van deze termijnen.

Eens een vonnis erkend werd, kan er een zekere *aanpassing* van de sanctie gebeuren (artikel 18). Niet te verregaand want een aanpassing moet in ieder geval voldoen aan de basisbeginselen van het kaderbesluit: het is niet de bedoeling om de buitenlandse straf *om te zetten* in een nationale straf, maar eerder om ze aan te passen in geval van een principiële onverenigbaarheid met het recht van de tenuitvoerleggingsstaat – zie de verklaring bij artikel 18 in de Memorie van Toelichting²². Dit wil bijvoorbeeld zeggen dat aanpassing mogelijk is indien de sanctie zwaarder is dan de maximumstraf die in het Belgische recht op vergelijkbare feiten is gesteld.²² In dat geval past de procureur des Konings de straf aan tot de maximumstraf naar Belgisch recht. Ook aanpassingen naar aard zijn mogelijk. Wanneer de aard van de uitgesproken straf niet gekend is in het Belgische recht, kan de niet gekende straf worden omgevormd tot een straf die zoveel mogelijk overeen stemt met de in de beslissingsstaat opgelegde sanctie.²³ De straf wordt niet gewijzigd in een geldboete en de straf mag ook nooit worden verzwaaard.

Er is voorzien in een beroepsprocedure voor de betrokken persoon indien de bepalingen van de wet, *in casu* met betrekking tot de weigeringsgronden, niet in acht zijn genomen. (art 18§4) Deze beroepsprocedure is bedoeld voor niet-gedetineerde personen die

zich op het Belgisch grondgebied bevinden en die op grond van de erkenning van het vonnis aangehouden worden. Tegen die beslissing van de raadkamer kan cassatieberoep worden ingesteld volgens de regels van het gemene recht inzake de strafrechtspleging.

Scenario twee is het geval waarin een persoon wordt overgebracht vanuit België naar een ander land. Artikel 30 van de implementatiewet onderscheidt twee situaties: wanneer de persoon gedetineerd is in België (§1) en wanneer deze dit niet is (§2).

Wanneer de gevonnisde persoon niet in hechtenis is genomen, is de procureur des Konings van het gerechtelijk arrondissement waar de sanctie werd uitgesproken bevoegd voor de toezending van het verzoek aan de EU-lidstaat in kwestie.

Wanneer de veroordeelde in België gedetineerd is, dan is de Minister van Justitie bevoegd voor de toezending. Een verzoek door een gevonnisde persoon zelf kan ook in aanmerking worden genomen, maar de beslissingsstaat is niet verplicht het toe te zenden aan de lidstaat in kwestie. Wel moet de betrokkene in ieder geval door de Belgische autoriteiten op de hoogte worden gebracht van het besluit om het vonnis toe te zenden aan een andere lidstaat. De gevonnisde persoon heeft het recht om zijn mening mondeling of schriftelijk kenbaar te maken. Zij wordt eveneens toegezonden aan de tenuitvoerleggingsstaat. (artikel 33§4)

Het is mogelijk dat de andere lidstaat in een met redenen omkleed advies stelt dat de tenuitvoerlegging van de sanctie in de betrokken staat niet zou bijdragen tot een geslaagde maatschappelijke re-integratie. In dat geval onderzoekt de procureur des Konings dit advies en beslist hij al dan niet het verzoek in te trekken. (artikel 34) Deze procedure spiegelt dus de procedure voor overbrenging naar België. Maar ook hier geldt: de procureur is in dit geval niet verplicht het verzoek in te trekken.

19 Dat de PdK de competente autoriteit is hiervoor ligt in lijn van de handelingswijze van de wet van 23 mei 1990 (en de circulaires voor de toepassing ervan). In de meeste gevallen (d.i. in geval van vervoer door de lucht) was de procureur des Konings te Brussel de facto bevoegd: de overgebrachte persoon werd bij aankomst immers onmiddellijk naar de gevangenis te Sint-Gillis of te Berckendael gebracht. Het ontwerp van wet breidt deze bevoegdheid uit en voert een algemene bevoegdheid in voor het parket te Brussel, zelfs in geval van vervoer over land.

20 Het betreft de gevallen waarin de tenuitvoerlegging van het verzoek onverenigbaar is met het 'ne bis in idem'-beginsel; het verzoek niet valt onder een van de gevallen van het verplichte stelsel; het verzoek valt onder het residuaire stelsel en er geen voorafgaande instemming is van de Belgische autoriteiten; de feiten volledig of gedeeltelijk op het Belgische grondgebied werden gepleegd; de opgelegde sanctie een psychiatrische of gezondheidsmaatregel omvat die niet ten uitvoer kan worden gelegd binnen het rechts- of gezondheidszorgsysteem van België; het vonnis bij verstek werd gewezen; het certificaat onvolledig is en de autoriteit niet beschikt over voldoende elementen.

21 Memorie van Toelichting, Parl. St., Kamer, 2011, 53, 1796/001, p. 21-22.

22 In de overbrengingen naar België zijn er recent een aantal aanpassingen naar duur geweest. Een aantal in het VK gedetineerde Belgen verkregen na hun overbrenging naar België in kort geding dat hun straf werd teruggebracht. De betrokkenen waren in het VK veroordeeld tot hoge straffen naar aanleiding van drugsdelicten. Op basis van het feit dat de verenigingscompoment niet bewezen werd geacht, werden deze straffen een aantal keer teruggebracht tot de maximumstraf voor dit drugsdelict (indien het niet gepleegd werd in vereniging) bepaald in België: vijf jaar.

23 Denken we bijvoorbeeld aan huisarrest of andere vrijheidsbeperkende straffen die niet gekend zijn in het Belgische recht. In dat geval mag de procureur des Konings de straf omvormen tot een straf van dezelfde aard die wel gekend is in het Belgische recht, zoals opsluiting, eventueel met elektronisch toezicht als huisarrest. (Zie Memorie van Toelichting)

Mag het nog iets meer zijn?

Wat opvalt in het voorontwerp van implementatiewet is dat de voorgestelde procedures voor overbrenging vanuit België naar een ander land zich nog steeds niet dichterbij het detentietraject situeren. Er wordt ook nog steeds ingezet op een grote instroom, door weinig randvoorwaarden beperkt. Wanneer een veroordeelde geen recht heeft op verblijf kan en zal een gedwongen overbrengingsprocedure worden gestart.

Echter, net de grote instroom van dossiers²⁴ maakt dat soms het schoentje knelt. Ook in de gedwongen overbrenging op basis van het Protocol bleek dit al een groot probleem: in heel veel gevallen leidt de veroordeling op zich tot verlies van recht op verblijf. De toets gaat immers niet om de vraag of de betrokkene *voorafgaand* aan de feiten recht had op verblijf, maar wel om de vraag of de betrokkene – ook als gevolg van de feiten – verwijderd kan worden van het grondgebied. Voor wie strafrechtelijk veroordeeld werd, vervalt vaak de bescherming van artikel 21 van de Vreemdelingenwet. In dit geval wordt een verwijderingmaatregel genomen.²⁵ *De facto* komt dus een zeer groot aantal van de buitenlandse veroordeelden in aanmerking voor gedwongen overbrenging, vandaar de grote instroom in de procedure.

Die grote instroom wordt tot nog toe nergens in de procedure verder beperkt, of gestuurd door een dossiergebonden geïndividualiseerde beoordeling. Deze procedures spelen zich ook in sterke mate af over de hoofden van de betrokkenen heen en worden gezien als een procedure tussen twee staten. Individualisering van deze procedures zou nochtans kunnen leiden tot het efficiënter inzetten van mensen en middelen. Waarom de beslissing over overbrenging niet laten aansluiten bij het detentietraject? Het nemen van beslissingen dichterbij de veroordeelde zelf zorgt dat men zich beter kan baseren op informatie uit het dossier. Iedereen weet al wel dat de strafuitvoeringsrechtbanken heus niet om werk verlegen zitten, maar zou het beslissen of een overbrenging aangewezen is of niet eigenlijk niet aansluiten bij hun takenpakket? Overbrenging zou in dit geval kunnen worden benaderd als een modaliteit van bestraffing, waarbij een geïndividualiseerde beslissing wordt genomen. Overbrenging wordt desgevallend toegepast wanneer dit zinvol en beter is, en het niet zomaar opgestart voor iedereen. De verschillende strafuitvoeringsmodaliteiten zouden desgevallend beter op elkaar kunnen worden afgestemd, en de onderlinge competitie verdwijnt.

Ook de algemene insteek voor de implementatie van dit Kaderbesluit Overbrenging kan volgens ons anders. Ondanks de eerder beschreven evoluties in het

24 De dossiers voor overbrenging zonder instemming starten bij de Directie Detentiebeheer van het DG penitentiaire inrichtingen van de FOD justitie. In de praktijk is het de Dienst Individuele Gevallen die de selectie maakt van personen die mogelijk in aanmerking komen voor gedwongen tussentijdse overbrenging. Deze selectie wordt voorgelegd aan de Algemene Directie Vreemdelingenzaken (DVZ). Deze dienst onderzoekt of de betrokkenen (nog) recht hebben op verblijf. Toen de wet van 26 mei 2005 werd aangenomen, werd duidelijk gesteld dat de uitzetting niet meer van toepassing kan zijn op vreemdelingen, die een gezinsleven hebben in België, die er geboren zijn of opgegroeid, zelfs al werden ze strafrechtelijk veroordeeld in België. Artikel 21 van de Vreemdelingenwet werd hiertoe gewijzigd en bepaalt nu heel duidelijk dat (i) een vreemdeling die werd geboren in het Rijk of aangekomen is voor hij de leeftijd van twaalf jaar bereikte en die er sindsdien voornamelijk en op regelmatige wijze verblijft en (ii) een erkende vluchteling, nooit mag worden uitgezet uit het Rijk. Vreemdelingen (i) die op regelmatige wijze verblijven in het Rijk sedert minstens twintig jaar en (ii) die het ouderlijk gezag als ouder of als voogd uitoefenen ten aanzien van minstens één kind dat op regelmatige wijze in België verblijft en niet zijn veroordeeld tot een gevangenisstraf van vijf jaar of meer, mogen niet worden teruggewezen, noch uitgezet uit het Rijk, behalve in geval van ernstige aanslag op de veiligheid van het land. Vreemdelingen die (i) op regelmatige en ononderbroken wijze in het land verblijven sedert minstens tien jaar; (ii) voldoen aan de wettelijke voorwaarden om de Belgische nationaliteit te verwerven door optie of door een nationaliteitsverklaring of om deze nationaliteit te herkrijgen; (iii) niet van tafel en bed gescheiden echtgenoot zijn van een Belg; (iv) die getroffen zijn door blijvende arbeidsongeschiktheid die verband houdt met de uitvoering van arbeidsprestaties van een vreemdeling die regelmatig in België verblijft, mogen niet worden teruggewezen, noch uitgezet uit het Rijk, behalve in geval van ernstige aanslag op de openbare orde of de veiligheid van het land. Dit heeft zich ook vertaald in de verklaring die België heeft afgelegd naar aanleiding van de ratificatie van het protocol: 'België verbindt er zich toe artikel 3 van het Protocol niet toe te passen ingeval de gevonniste persoon op het tijdstip van zijn aanhouding zijn gewone verblijfplaats had op het grondgebied van het Koninkrijk.'

25 Het kan zowel gaan om een bevel het grondgebied te verlaten (voor een verblijf tot maximum drie maanden), een ministerieel besluit tot terugwijzing als een koninklijk besluit tot uitzetting. Voor al deze verwijderingmaatregelen geldt dat de strafrechtelijke veroordeling op zich aan de basis kan liggen van de verwijderingmaatregel. Gronden voor een bevel het grondgebied te verlaten zijn onder meer: verblijf zonder houder te zijn van de vereiste binnenkomstdocumenten; verblijf langer dan de toegelaten termijn; niet beschikken over voldoende middelen van bestaan voor het voorgenomen verblijf en de terugreis; sedert minder dan tien jaar uit het rijk teruggewezen of uitgezet zijn; maar ook wanneer een vreemdeling wordt geacht door zijn gedrag de openbare orde of de nationale veiligheid te kunnen schaden. Een ministerieel besluit tot terugwijzing kan worden toegepast ten aanzien van vreemdelingen die gemachtigd zijn op het grondgebied te verblijven voor een periode van meer dan drie maanden, maar die (nog) niet in het bezit zijn van een vestigingsvergunning. Een ministerieel besluit kan genomen worden op basis van drie materiële gronden: het niet naleven van de voorwaarden gesteld aan zijn verblijf, het overtreden van een vrijheidsbeperkende maatregel (n.a.v. een schending van de openbare orde) of het schaden van de openbare orde of de veiligheid van het land. In een aantal gevallen kan men wel volstaan met de afgifte van een bevel om het grondgebied te verlaten en dient niet langer een ministerieel besluit te worden betekend. Indien de minister van Binnenlandse Zaken echter een verbod om terug te keren gedurende tien jaar aan de verwijderingmaatregel gekoppeld wil zien, dient hij echter toch te opteren voor een besluit tot terugwijzing. Een koninklijk besluit tot uitzetting kan worden genomen ten aanzien van vreemdelingen met een vestigingsvergunning, maar enkel in geval de betrokkene de openbare orde of de veiligheid van het land ernstig heeft geschaad. Voorafgaand moet een (niet-bindend) advies gegeven worden door de Commissie voor Advies voor Vreemdelingen. Voor elk van deze verwijderingmaatregelen geldt dat enkel het persoonlijke gedrag van de vreemdeling hiertoe aanleiding kan geven; het mag niet gaan om een algemene preventieve maatregel. Deze verwijderingmaatregelen kunnen enkel rechtsgeldig worden uitgevaardigd indien de betrokkene daar vooraf schriftelijk van in kennis wordt gesteld.

denken over overbrenging, is men de illusie blijven koesteren dat overbrenging iets te maken had met het verbeteren van de rehabilitatie van de veroordeelde. Net daarom blijft men ook naar rehabilitatie verwijzen in alle overbrengingsinstrumenten, zo ook in het Kad-erbesluit Overbrenging zelf en in de Belgische implementatiewet. In de Memorie van Toelichting wordt nog steeds geschreven dat de overbrenging van gevon-niste personen voornamelijk de vergemakkelijking van de reclassering van de gevon-niste persoon als doel heeft, door hem de mogelijkheid te bieden zijn straf in zijn eigen maatschappelijke en culturele omgeving uit te zitten en het contact met zijn naasten te bevorderen.

Deze verwijzing is na zoveel decennia een klassieker, maar het kan ook anders. In het bilaterale verdrag dat werd afgesloten tussen het VK en Rwanda werd de verwijzing naar rehabilitatie geschrapt. In de plaats van de verwijzing naar rehabilitatie kwam er meer specifieke aandacht voor een 'rechtendiscours'.²⁶ Een dergelijk discours sluit beter aan bij de huidige visies op overbrenging en bij de wijze waarop het zal worden ingezet. Rechten worden daar gecreëerd waar ze nuttig en zinvol zijn en te verantwoorden op basis van het grotere plaatje zonder dat ze de zo gegeerde efficiëntie en effectiviteit van overbrenging in de weg staan.

Eén van de meest zinvolle rechten in het overbrengingsverhaal is het recht op informatie. Dat recht bestaat natuurlijk al, maar het gaat tot nog toe vooral over informatie over de mogelijkheid tot overbrenging, niet over de gevolgen ervan. Een goed recht op informatie houdt nochtans in dat de betrokkene wordt geïnformeerd over de gevolgen van de overbrenging in zijn/haar concrete geval (aanpassing van de straf of niet, welke aanpassing van de straf, welk systeem van invrijheidstelling (automatisch of discretionair), toepasselijke termijnen, aspecten van de detentiecontext). Dit informatierecht is de noodzakelijke tegenhanger van het hoorrecht. Want hoe kan je gehoord worden over iets, als je niet ten gronde weet wat het inhoudt?

Adequaat gehoord worden begint bij adequaat geïnformeerd worden.

Het vetorecht bestaat niet langer, vanuit de veronderstelling dat dit de procedures soepeler zal doen lopen. Het is nog maar de vraag of dit in werkelijkheid ook zo zal zijn: in de Protocol-overbrengingen tekenden sommige veroordeelden beroep aan bij de Raad van State tegen de gedwongen overbrenging. Ook werd soms beroep aangetekend tegen de verwijderingsmaatregel zelf. Tegen elke verwijderingsmaatregel staat een beroep bij de Raad voor Vreemdelingenbetwistingen (RvV), als annulatierechter, open.²⁷ Tegen de beslissingen van de RvV is ook nog een cassatieberoep bij de Raad van State mogelijk.²⁸ In deze Belgische implementatiewet wordt dan wel niets vermeld over een beroepsprocedure, maar de vraag is maar of dit onwillige veroordeelden ook echt zal tegenhouden om beslissingen aan te vechten. De hierboven aangehaalde aanbevelingen om de procedures dichterbij de betrokken gedetineerden te voeren en om te zorgen voor betere en concretere informatieverstrekking zouden ons inziens veel kunnen betekenen voor het breken van weerstanden en dus voor het efficiënter laten verlopen van de overbrengingsprocedures. Dan kan de beroepsprocedure worden gespaard voor deze gevallen waarin de meest fundamentele kwesties dienen te worden gewikt en gewogen.

Nu het vetorecht werd afgeschaft, moet immers ook meer rekening worden gehouden met de rechtsbescherming die elke staat verplicht moet bieden in het kader van verwijderingsprocedures en detentiesituaties (en dus zeker bij een combinatie van beide). Detentiesituaties worden normaal gezien beschermd op basis van anti-folterbepalingen. Bescherming tegen foltering en onmenselijke behandeling, dat als een absoluut verbod in verschillende specifieke en algemeen mensenrechtelijke verdragen werd opgenomen, moet aldus worden toegevoegd aan de rechtsbescherming bij gedwongen overbrenging. In de overbrenging-

26 De preambule verwijst niet meer naar rehabilitatie. In de plaats wordt vermeld: 'taking into consideration developments in international prisoner transfer arrangements; Desiring to ensure that wherever possible foreign national prisoners should serve their sentences in their own country; Reaffirming that sentenced persons shall be treated with respect for their human rights'. Echter, in de uitwerking van de verdragstekst zelf komt die benadering nog veel sterker naar voor. Het verdrag met Rwanda werd gemodelleerd naar het Overbrengingsprotocol, gezien overbrenging kan gebeuren 'only if the sentenced person is subject to an order for deportation or removal from the transferring state'. Opmerkelijk echter is dat in dit verdrag een aparte hoofding werd ingevoegd met betrekking tot de rechten van de veroordeelde (artikel 8), dat het schrappen van de instemmingsvereiste op een aantal manieren tracht te compenseren. Vier rechten worden in dit artikel bepaald: (i) 'Any sentenced person may express to either the transferring state or the receiving state an interest in being transferred under this agreement'; (ii) 'Any sentenced person whose transfer is requested under this agreement shall be informed by the transferring state of the substance of this agreement'; (iii) 'A sentenced person whose transfer is requested under this agreement shall have the terms of his transfer explained to him in writing in his own language'; (iv) 'A sentenced person whose transfer is requested under this agreement shall be given the opportunity to make written representations to the authorities of the transferring state before the transferring state provides its written agreement to the terms of the transfer within the meaning of paragraph 6 of art 4'. Ook wordt verwezen naar een zekere bescherming voor de veroordeelde (in artikel 9): 'Each party shall treat all sentenced persons transferred under this agreement in accordance with their applicable international human rights obligations, particularly regarding the right to life and the prohibition against torture and cruel, inhuman or degrading treatment or punishment'.

27 De RvV is nu dus het administratieve rechtscollege dat bevoegd is om kennis te nemen van beroepen ingesteld tegen individuele beslissingen genomen door Belgische overheden in toepassing van de Vreemdelingenwet.

28 Wijnants, A. (2009). De volle rechtsmachtbevoegdheid van de Raad voor Vreemdelingenbetwistingen in asielzaken. Eén jaar rechtspraak (juni 2007 - augustus 2008) in een breder perspectief. T. Vreemd.(3), 190-204

spraktijk tot nog toe was er geen specifieke aandacht voor rechtsbescherming. De vraag of de detentieomstandigheden in het thuisland mogelijk een schending kunnen opleveren van het verbod op foltering en/of onmenselijke behandeling kwam nooit expliciet aan bod. Vroeger was dat niet nodig, want overbrenging was vrijwillig. Nu wordt overbrenging ook gedwongen toegepast maar staat rechtsbescherming niet hoog op de agenda door de wens om zoveel mogelijke overbrengingen te realiseren. Maar het zou niet goed zijn toe te laten dat veroordelende staten overbrenging blind toepassen omwille van de strijd tegen de overbevolking. Hoe nobel de strijd tegen de overbevolking ook is, het doel heiligt niet de middelen; ook het middel moet verdedigbaar zijn en blijven. In EU-context wordt het taboe rond rechtsbescherming ook nog versterkt omdat tussen deze landen een 'vertrouwen' heerst dat de basis vormt voor de internationale samenwerking in strafzaken tussen deze landen. De huidige versie van de memorie van toelichting verwijst hier ook expliciet naar en vermeldt dat *"in een ruimte zonder grenzen zoals de Europese Unie; het normaal is dat 'dat de rechterlijke beslissingen gemakkelijk kunnen circuleren en ten uitvoer kunnen worden gelegd."*²⁹

Nochtans blijken ook EU-lidstaten al dergelijke veroordelingen door het EHRM te hebben opgelopen. Aangezien de verantwoordelijkheid van de veroordelende staat die een persoon gedwongen overbrengt naar zijn thuisland zich ook uitstrekt tot de detentiesituatie, zou het aangewezen zijn de informatie van veroordelingen door het EHRM (of andere mensenrechtelijke hoven) en evaluaties door het CPT (of andere inspectieorganen) te consulteren vooraleer tot overbrenging over te gaan. Beter nagaan wanneer rechtsbescherming aangewezen is en wanneer niet, kan ook de verantwoordelijkheid van de staten beter beschermen en de intrinsieke verschillen aanwezig in een internationaal systeem begrenzen. Het niet of onvoldoende begaan zijn met rechtsbescherming zorgt ervoor dat men op geen enkele manier het kaf (deze situaties waarin overbrenging niet aangewezen is of waarin er tegenindicaties zijn) van het koren (deze situaties waarin geen dwingende redenen overbrenging in de weg staan) van elkaar kan scheiden.

Maar er is meer. Overbrenging is immers intrinsiek verbonden aan andere gelijkenissen en verschillen die in Europa bestaan. Belangrijk hierbij is bijvoorbeeld het verhaal van invrijheidstelling. Door overbrenging worden grote verschillen in termijn genegeerd. Wie wordt overgebracht, komt te vallen onder het recht van het thuisland, waar mogelijk een andere termijn voor invrijheidstelling geldt. Na overbrenging de termijn voor invrijheidstelling verhoogd zien van 1/3 naar 2/3 is niet denkbeeldig.³⁰ Tot nog toe bestaan de verschillen gewoon, zonder dat er daarmee iets *hoeft* te gebeuren. Artikel 13 van het Kaderbesluit betreffende overbrenging bepaalt heel vrij (met de vermelding van twee keer 'may'):

"Member States may provide that any decision on early or conditional release may take account of those provisions of national law, indicated by the issuing State, under which the person is entitled to early or conditional release at a specified point in time."

In artikel 26 van de Belgische implementatiewet wordt dit:

"Op verzoek licht de procureur des Konings de beslissingsautoriteit in over de geldende bepalingen betreffende eventuele voorwaardelijke invrijheidstelling."

Door deze vrijblijvendheid wordt een lappendeken gecreëerd van landen die wel of niet vereisen dat beslissingen in rekening worden gebracht. Een overbrengingsmechanisme dat het individuele en staatsbelang wil verzoenen, moet durven dergelijke knopen door te hakken.

Om een consistent verhaal te creëren, is een zekere toenadering nodig tussen de termijnen en systemen van invrijheidstelling die nu worden gehanteerd in de landen van de EU. Een toenadering moet dan wel een echte toenadering zijn, en niet een nivellering naar het maximum. Landen met hoge drempels moeten zakken naar een aanvaardbare termijn; landen met lage drempels moeten stijgen naar een wijder geaccepteerde termijn. Als de termijnen dichter bij elkaar liggen, dan kunnen andere verschillen in regeling wel blijven

39 'Algemeen', Memorie van Toelichting, Parl.St, Kamer, 2011, 53, 1796, p. 8.

30 Het feit dat overgebrachte personen als gevolg van hun overbrenging mogelijk de facto een langere straf moeten uitzitten werd reeds behandeld door het EHRM. In de zaken *Csozanzski tegen Zweden* en *Szabo tegen Zweden* vochten de betrokkenen aan dat ze een langere straf moest uitzitten in Hongarije (dan in Zweden). In Zweden gold voor de betrokkenen een 2/3 termijn voor vervoegde invrijheidstelling; in Hongarije een termijn van 4/5. Omdat de straf bleef binnen de limieten van het maximum en omdat de bijkomende periode van detentie in Hongarije overeenstemt met 20% van de termijn die de betrokkenen verwachtten te moeten voldoen in Zweden, besloot het hof dat de de facto langere straf niet zo disproportioneel was dat het een inbreuk betreft op artikel 5. Dat invrijheidstellingmodaliteiten in dit geval geen formeel bezwaar kunnen zijn voor een overbrenging is verdedigbaar, al valt er wel iets voor te zeggen dat de onderdelen van een strafrechtelijk systeem in een bepaald land in zekere zin op elkaar zijn afgestemd en dat dit vervalt indien beslissingen over strafuitvoeringsmodaliteiten door een ander land worden genomen. Echter, grotere verschillen in termijnen voor invrijheidstelling zijn denkbaar, waardoor de straf die men zal uitzitten in het thuisland de facto meer bedraagt dan de 20% vermeld in de arresten van het EHRM. Een overbrenging van België bijvoorbeeld naar Zweden of Hongarije.

31 Richtlijn van het Europees Parlement en de Raad nr 2004/38/EG, 29 april 2004 betreffende het recht van vrij verkeer en verblijf op het grondgebied van de lidstaten voor de burgers van de Unie en hun familieleden, tot wijziging van Verordening (EEG) nr 1612/68 en tot intrekking van Richtlijnen 64/221/EEG, 68/360/EEG, 72/194/EEG, 73/148/EEG, 73/74/EEG, 75/35/EEG, 90/364/EEG, 90/365/EEG, 93/96/EEG, Pb. L. 158 30 april 2004, p. 0077

bestaan. Ook kan men verschillen toelaten naargelang het systeem discretionair of automatisch is. Binnen de EU zou men er bijvoorbeeld naar kunnen streven de drempel op 1/2 te leggen in een discretionair systeem en op 2/3 in een automatisch systeem.

Bovendien moet het overbrengingsverhaal ook consistent zijn met het EU-perspectief op Unieburgerschap, dat rechten en plichten toekent. De Unieburger heeft het recht om vrij op het grondgebied van de lidstaten te reizen en te verblijven. Hierover werd een Reis- en Verblijfsrichtlijn opgesteld³¹ die bepaalt dat iedere burger een duurzaam verblijfsrecht heeft verworven wanneer hij gedurende een ononderbroken periode van vijf jaar op het grondgebied van een staat heeft verbleven (zonder dat er een formele nood is om te beschikken over een verblijfsvergunning van onbepaalde duur).

Dit Unieburgerschap is ook voor overbrenging relevant. De richtlijn bepaalt immers dat het inreis- en verblijfsrecht van een Unieburger kan worden beperkt wanneer er ernstige redenen van openbare orde zijn of van openbare veiligheid (of volksgezondheid). Echter, volgens de richtlijn mag niet zomaar tot verwijdering worden overgegaan:

"De om redenen van openbare orde of openbare veiligheid genomen maatregelen moeten in overeenstemming zijn met het evenredigheidsbeginsel en uitsluitend gebaseerd zijn op het gedrag van betrokkene. Strafrechtelijke veroordelingen vormen als zodanig geen reden voor deze maatregelen." (artikel 27)

Het gedrag moet een actuele, werkelijke en voldoende ernstige bedreiging voor een fundamenteel belang van de staat vormen. Motiveringen voor verwijdering

moeten op individuele gronden worden gestoeld. Vooraleer een besluit tot verwijdering mag worden genomen moet men een reeks elementen in overweging nemen. Men moet met name nagaan wat de duur van verblijf is geweest, wat de gezins- en economische situatie is, welke mate van sociale en culturele integratie er is en welke bindingen er zijn met het land van oorsprong (artikel 28). Wanneer een duurzaam verblijfsrecht werd verworven kan geen verwijderingmaatregel worden genomen behalve om ernstige redenen van openbare orde of openbare veiligheid. Volgens de bepalingen van de Richtlijn is er dus telkens een concrete afweging nodig indien men wil overgaan tot het verwijderen van EU-burgers.

De grote vraag die telkens terugkomt is dan ook of de massale instroom van dossiers moet worden behouden dan wel of deze instroom niet beter zou worden beperkt, ten eerste om grotere efficiëntie te bekomen, ten tweede om tegenstrijdigheden in het EU-burgerschap en strafrechtelijke samenwerking tegen te gaan. Consistenter met het EU-burgerschap zou zijn om dit duurzaam verblijfsrecht als bijkomende drempel te hanteren. Ook mag er volgens de Richtlijn niet automatisch van uit worden gegaan dat een strafrechtelijke veroordeling impliceert dat men het recht op verblijf verliest. Voor personen die recht hadden op verblijf moet eigenlijk een ruimere toetsing gebeuren, waarin zowel de aard van hun banden als de ernst van het gepleegde misdrijf een sterkere rol spelen. De verschillende aanspraken en belangen expliciet tegenover elkaar afwegen, ook bij de start van een dossier, is dan ook vereist wil men zowel recht doen aan de groeiende mobiliteit van personen als aan de vereisten van een fair strafuitvoeringssysteem.

Hulp- en dienstverlening aan gedetineerden strategisch plannen. Wat valt er te vieren, maar vooral: wat ligt er voor ons?

Gert Vanherk & Neil Paterson *

8 december 2000, met een besluit van de Vlaamse Regering gaat een nieuw tijdperk in wat betreft het opnemen van de bevoegdheden voor de doelgroep gedetineerden. Het 'strategisch plan hulp- en dienstverlening aan gedetineerden' is neergeschreven en klaar voor uitvoering. Ieder woord in de tekst is gewogen om te kunnen dienen als kader voor de Vlaamse werking in de gevangenissen.

Ruim tien jaar later stellen we vast dat het strategisch plan in iedere penitentiaire inrichting in Vlaanderen en Brussel zijn plaats heeft gevonden, deel uitmaakt van deze organisatie en ze mee vorm geeft. Het echte pionierswerk is voorbij. Dank aan degenen die hun bijdrage leverden bij het huzarenwerk om de gevangenis toegankelijk te maken voor een batterij van diverse hulp- en dienstverleners. Succes aan degenen die vandaag actief zijn in de sector en beseffen dat het eindpunt nog niet in zicht is. Niet alleen blijven er hier en daar leemtes in het aanbod en worden bepaalde subgroepen nog onvoldoende bereikt, ook de krachtige verbindingen met de samenleving zijn nog weinig zichtbaar. Verder kan de hulp- en dienstverlening zijn strategische doelen scherper stellen en moet het beleid zichzelf blijven uitdagen op vlak van efficiëntie en effectiviteit gezien de netwerkcontext en continue veranderingen binnen dit netwerk (bv. partners die zich anders organiseren, nieuwe beleidsplannen en prioriteiten, aangepaste financiering, nieuwe technieken en methodieken). Conclusie: deze voorbeelden geven al aan dat het debat over de hulp- en dienstverlening aan gedetineerden nog lang niet is afgerond.

Dit artikel heeft als boodschap dat het strategisch plan hulp- en dienstverlening aan gedetineerden de leeftijd van 10 jaar heeft overschreden. Een gezonde tiener met nog heel wat groeipotentieel, weliswaar met nood aan een decretaal jasje. Allerhande coördinatiefuncties en samenwerkingsverbanden zijn opgestart en installeerden een degelijk basisaanbod in het gros van de

inrichtingen (voortbouwend op vele inspanningen van voor het strategisch plan). De gemiddelde groei van het hulp- en dienstverleningsaanbod over de verschillende regio's kent een mooi tempo, gezien de complexiteit van het werkveld. Vandaag mag de strijd lust even aan de haak worden gehangen en mogen we al eens genieten van het resultaat. Een aantal gevangenisgenissen kan al spreken over een integrale en kwaliteitsvolle hulp- en dienstverlening, andere hebben nog wat stappen te zetten. Er zijn flessen voor heel wat minder open getrokken. Aan alle betrokkenen: proficiat en laat het smaken!

We willen dit feest echter niet invullen met een eerbetoon aan de historiek of een lijst van resultaten om complimentjes te rapen. Er bestaan voldoende documenten om deze doelen te bereiken. Het buffet van vandaag wil bij iedere hap opnieuw de strijd lust doen vastgrijpen om de komende tien jaar aan te vatten. Het doel vandaag is het debat verder te activeren en hier zijn goede ingrediënten voor nodig. Wat verstaan we onder hulp- en dienstverlening? Waar willen we de huidige ontwikkelingen naartoe laten groeien? Welke gevolgen brengen moderne methodieken en technieken met zich mee? Hoe zullen we middelen moeten inzetten? Wat betekenen beleid en management in deze setting? Waar moet de kracht van de bijsturing gevestigd zijn? Meer omvattend en zoals de titel al aangaf: hoe kunnen we deze hulp- en dienstverlening 'strategisch plannen' voor de komende periode?

Wat is een hulp- en dienstverleningsaanbod?

De Vlaamse partners vermeld in het strategisch plan en hun aanbod zijn over het algemeen goed ingeburgerd. Dit aanbod van de Centra Algemeen Welzijnswerk, de Centra Geestelijke Gezondheidszorg, het volwassene-nonderwijs, de Vlaamse Dienst voor Arbeidsbemiddeling en Beroepsopleiding, De Rode Antraciet is min of

* Gert Vanherk is beleidsmedewerker van de Vlaamse Overheid in de gevangenis van Hasselt. Neil Paterson is stafmedewerker detentie en justitieel welzijnswerk, Steunpunt Algemeen Welzijnswerk.

meer gelijkaardig over de verschillende inrichtingen heen. Laat ons hen als primaire partners omschrijven gezien hun rol in het strategisch plan en de subsidiëring die eruit volgt. Het aanbod van deze organisaties komt echter niet altijd tegemoet aan de veelheid van vragen die gedetineerden bezig houden. Aanvullend merken we dat een vraag van een gedetineerde meestal niet een eenvoudig te remediëren pijnpunt betreft, maar een complex kluwen van moeilijkheden die niet alleen mede oorzaak zijn van de detentie maar ook de komende poging tot re-integratie ernstig hypothekeren. En alsof dit niet uitdagend genoeg is moeten we ook rekening houden met de enorme diversiteit van de Belgische gevangenispopulatie die in 2010 gedetineerden van meer dan 130 verschillende landen omvatte.¹ Dergelijke complexiteit vraagt om *fine tuning* van het aanbod en een brede expertise vooraleer er realistische kansen op een re-integratie kunnen ontstaan. Bijgevolg groeit de nood aan bijkomende hulp- en dienstverlenende organisaties met specifieke expertises in de gevangenis. De primaire partners staan in de samenleving ook niet alleen om hun rol te vervullen. Ze maken op een bepaald domein deel uit van een netwerk van organisaties met als doel een complementair aanbod voor de burger na te streven. Elke organisatie in deze netwerken is dan ook een potentiële aanbodverstrekker in de gevangenis. Een lange lijst van mogelijke aanbodvertrekkers komt op deze manier op de agenda te staan en de primaire partners zijn de schakel naar deze netwerken. De druk ligt op het beleid om vanuit een goede kennis van de populatie en haar noden te kiezen voor die organisaties waarvan het aanbod gewenst en haalbaar is.

Neem het welzijn- en gezondheidsbeleid als voorbeeld. De trajectbegeleiding van justitieel welzijnswerk (JWW) zorgt tijdens een activerende en integrale begeleiding voor de nodige koppelingen met andere terreinen, meestal met oog op de re-integratie. Het welzijnsterrein is echter breed en niet alle koppelingen zijn eenvoudig te leggen. Een schuldhulpverlener kan een vaste bureau hebben in de gevangenis. Een rechtshulpverlener kan vanuit een andere deelwerking in het CAW een zitdag houden in de gevangenis. Voor het zoeken naar woonst kan een centraal aanmeldingspunt worden geïnstalleerd met een maandelijks bespreking van dossiers met de opvangcentra die thuis horen onder het CAW. Gelijkaardig zijn ondertussen centrale aanmeldingspunten drugs in alle gevangenissen, opgestart met oog op een goede toeleiding naar de drughulpverlenende organisaties. Deze voorbeelden getuigen dat ieder aanbod op een andere manier kan worden gerealiseerd mits de nodige creativiteit. De installatie van een breed aanbod maakt

het voor trajectbegeleiding mogelijk om de nodige koppelingen te kunnen maken. Het geeft de kans om de re-integratie degelijk voor te bereiden, in afstemming met de psychosociale dienst van de gevangenis.

Er wordt een bepaalde gelaagdheid herkenbaar in het hulp- en dienstverleningsaanbod. Je organiseert cursussen en vormingen, activiteiten en infoavonden, individuele begeleiding en behandeling enzovoort in de gevangenis naargelang er middelen zijn en/of er bereidheid is van de betreffende organisaties om met gedetineerden te werken. Als een dergelijke vorm van samenwerking niet haalbaar is, dan wordt er gewerkt aan de toegang tot deze organisaties, zoals bij de thema's wonen en drugs hierboven vernoemd. Toegang tot het bredere aanbod van hulp- en dienstverlening na de detentie, maar deze toegang faciliteren tijdens de detentie. Het gaat om het koppelen van de trajecten in de gevangenis met de trajecten na de detentie. Vanuit de gevangenis ketens tot stand brengen, zorgen voor een 'warme overdracht' en op deze manier vermijden dat investeringen tijdens de detentie verloren gaan, maar slechts een opstap zijn voor verdere constructieve processen na het verlaten van de gevangensmuren. Ook dit is werken aan de hulp- en dienstverlening aan gedetineerden. Door koppelingen met allerhande organisaties te voorzien, realiseer je niet altijd een tastbaar aanbod tijdens de detentie, maar de hulp- en dienstverlening wordt wel meer toegankelijk voor de doelgroep (ex-)gedetineerden. Een bijkomend voordeel? Netwerking en ketens creëren vraagt weinig middelen. Het moet gefaciliteerd worden, er moet draagvlak voor bestaan en alle betrokkenen moeten de meerwaarde inzien, maar werkingsmiddelen of structurele personeelsmiddelen zijn niet altijd nodig. Betere koppelingen kunnen gerealiseerd worden via simpele communicatiekanalen en eventueel een aangepaste manier van werken.

Twee interessante voorbeelden illustreren dit punt. Ten eerste het European Social Fund project 'De werkpuzzel' waarbij de organisatie 'Wonen en Werken' in de gevangenissen van Oudenaarde, Leuven Centraal, Mechelen en Hasselt op dit moment persoonlijke ontwikkelingsplannen (POP) met gedetineerden opstart. In dit project zoeken we naar een methodiek om op individuele basis met een gedetineerde aan zijn arbeidsattitudes te werken. Er zijn onder meer koppelingen mogelijk met het programma van de VDAB, met trajectbegeleiding, met het bewakend personeel in de werkhuizen en met de groepstrainingen. Dit project is een duidelijk aanbod in de gevangenis met een focus op de tewerkstelling na de detentie. Om de inspanningen van Wonen en Werken maximaal

¹ Directoraat-generaal Penitentiaire Inrichtingen, *Activiteitenverslag 2010*, FOD Justitie. Gedetineerden van 66% van alle landen in de wereld waren vertegenwoordigd in de Belgische gevangenisbevolking in 2010.

te laten renderen mag een dergelijk traject niet stoppen bij het vrij gaan. Contacten met onder andere de opleidingscentra en leerwerkbedrijven geven ons de gelegenheid om te streven naar snellere contacten, vlotte maar correcte informatie-uitwisseling en naar een gedeeld instrumentarium met misschien wel een gelijkaardige manier van werken, herkenbaar voor de gedetineerde. Een tweede voorbeeld is het 'Sociaal Infopunt' georganiseerd door de Stad Antwerpen en een aantal partnerorganisaties waaronder het Antwerpse OCMW. Het 'Sociaal Infopunt' is een *one stop shop* initiatief waardoor inwoners advies en antwoorden kunnen krijgen op een waaier aan vragen rond sociale thema's zoals huisvesting, werk, uitkeringen en schulden. Tot voor kort alleen beschikbaar in de verschillende stadswijken maar nu is het Sociaal Infopunt ook te vinden in de gevangenis van Antwerpen en dit op wekelijkse basis. Ook dit initiatief sluit aan bij de principes van het strategisch plan, enerzijds door het brengen van diensten van buiten naar binnen, anderzijds door de bijdrage aan de voorbereiding van de re-integratie of de bijdrage tot een meer toegankelijke brug van binnen naar buiten voor gedetineerden die binnenkort vrijgelaten worden.

Naast het aanbod in de gevangenis en een sterke koppeling met het aanbod buiten de gevangenis ligt een laatste gelaagdheid in het werken aan de hulp- en dienstverlening in de manier waarop de maatschappij naar de doelgroep kijkt. Het strategisch plan had reeds als kernstrategie om te werken aan dit draagvlak. Ondanks de vaak negatieve beelden over de penitentiaire wereld die in de media verschijnen komen er ook constructieve klanken uit de gevangnissen. De resultaten van sociaalartistieke projecten, sportwedstrijden tegen externe ploegen tot zelfs activiteiten voor burgers in de gevangenis, leveren hier een bijdrage. Rondleidingen in de gevangnissen, infomomenten voor werkgevers, reflectiegroepen of thema-avonden rond detentie..., meer en meer regio's trachten de agenda's buiten de gevangensismuren op constructieve wijze te kleuren met detentie. Het resultaat is niet direct een zichtbaar aanbod, maar we geloven erin dat een aangepaste beeldvorming in de maatschappij meer openheid creëert naar en vervolgens meer kansen creëert voor (ex-)gedetineerden. Het aantal vrijwilligers dat zich ter beschikking stelt om een bijdrage aan het aanbod te leveren in de gevangenis kan hier een indicator van zijn.

Bedreigingen of uitdagingen?

Is een tekort aan middelen een bedreiging of is omgaan met een tekort een uitdaging? Een tekort aan middelen maakt dat je je ideale hulp- en dienstverleningsaanbod niet kunt realiseren. Het maakt dat je niet alle subgroepen kan bereiken. Het kan beletten dat je bepaalde organisaties net niet ver genoeg krijgt om een nieuw programma te testen in de gevangenis. Een gebrek aan middelen is een zwakte, een bedreiging, of is deze manier van denken vooral een valkuil? Het maakt niet uit. Gegeven het huidige financiële klimaat gekoppeld met een stijgende gevangenisbevolking en de bouwplannen voor grootschalige nieuwe gevangnissen in Vlaanderen en Brussel, zal het leven met onvoldoende middelen hoogstwaarschijnlijk een blijvende realiteit zijn. Bijgevolg ligt het antwoord onder meer in het voeren van een sterk beleid dat mogelijkheden aanbiedt om met schaarste om te gaan.

Het zal het beleid, bovenlokaal en lokaal, dwingen om grondig na te denken, moeilijke keuzes te maken, creatieve oplossingen te zoeken en duidelijkere strategische en operationele prioriteiten te stellen. Bijvoorbeeld, is het doel om alle gedetineerden proactief te bereiken eigenlijk haalbaar of realiseerbaar? Indien niet, moeten wij vooral mikken op proactieve interventies naar de meer kwetsbare subgroepen van de gevangenisbevolking? Zo ja, wie zijn zij en hoe kunnen wij hen best bereiken? Hoe definiëren we kwetsbaarheid in een penitentiaire context: gedetineerden die kwetsbaar binnen de gevangensismuren zijn of na hun ontslag? Kijken wij naar kwetsbaarheid vanuit een welzijn- of gezondheidsperspectief of moeten bezorgdheden over recidive ook aan bod komen? Of alles tegelijkertijd? Moeten wij niet erkennen dat het hulp- en dienstverleningsaanbod in een arresthuis inhoudelijk anders moet zijn dan in een gevangenis met een meer stabiele populatie en meer methodieken op maat ontwikkelen als gevolg?

Deze soort discussies vormen een reële uitdaging voor een Vlaams beleid dat tot nu toe grotendeels gebaseerd wordt op een cliëntbepalend model van hulp- en dienstverlening waarin het 'rechtburgerschap' van de gedetineerde (terecht) centraal staat. Het is noch wenselijk noch mogelijk om de koers te wijzigen. Het perspectief dat gedetineerden het recht op maatschappelijke hulp- en dienstverlening blijven houden ondanks hun opsluiting heeft ook een stevige basis in de Europese wetgeving.² De truc zal zijn om het bestaande kader van universele toegang te behouden maar tegelijkertijd de juiste werkwijzen te identificeren die ervoor

2 Zie bijvoorbeeld; uitspraken in de zaken *Hirst v. Verenigd Koninkrijk* (EHRM (2005)) en *Dickson v. Verenigd Koninkrijk* (EHRM (2007)). De bepalingen van de Europese Gevangenisregels (Raad van Europa, 2006), het Europees Sociaal Handvest (Raad van Europa, 1996) en het EU Handvest van de grondrechten (Europese Unie 2007) zijn ook van toepassing.

zorgen dat de schaars beschikbare middelen kunnen gebruikt worden op de meest effectieve manier. Om dit te bereiken zijn meer specifieke doelstellingen nodig die een concretere invulling kunnen geven aan strategische concepten zoals re-integratie. Vervolgens zal het ook gemakkelijker zijn om de meest geschikte interventies (gebaseerd op *evidence*) te identificeren voor de hulp- en dienstverleners van de verschillende betrokken beleidsdomeinen. Uiteraard, een noodzakelijke randvoorwaarde hiervoor is voldoende kennis over de noden en behoeften van de gevangenisbevolking, geen sinecure in een gevangenisstelsel waarbij de bevolkingskenmerken sterk verschillen van instelling tot instelling en diversiteit vaak de enige gemene deler is.

Bovendien kunnen onze bestaande methodieken door schaarste sneller in vraag worden gesteld. Laat ons één concreet voorbeeld overwegen. Moet iedereen via proactief onthaal en individuele begeleiding zijn antwoorden vinden of kunnen, bijvoorbeeld, een sterk uitgebouwde bibliotheekwerking en bepaalde ICT-faciliteiten een stuk van de vraagzijde opvangen? Creativiteit is vereist om werkwijzen af te slanken en efficiëntie na te streven. Waarom niet bepaalde criteria aanpassen (zoals de delers waaraan de onderwijsinstellingen zich te houden hebben), (verder) inzetten op de uitbouw van een kwaliteitsvolle vrijwilligerswerking of samenwerking met privéfirma's om opleidingen in de werkplaatsen te realiseren?

De voordelen van het gebruik van ICT-faciliteiten in de gevangenis worden steeds duidelijker. Opmerkelijk hier is dat het aantal gevangenis met een e-learning-klas het voorbije jaar sterk is gestegen. Justitie wil investeren in nieuwe methodieken. De kans wordt steeds groter dat onderwijs- en opleidingsprogramma's in de niet zo verre toekomst via digitale kanalen hun weg tot op de cel vinden. Rechtstreekse communicatie met lesgevers, online hulpverlening..., het biedt opnieuw een brede waaier aan mogelijkheden voor de hulp- en dienstverlening. Het addertje? Kan de doelgroep in kwestie er zelf mee aan de slag? Werkt dit zonder ondersteuning en motivering? Werkt dit verdere vereenzaming in de hand? Nieuwe methodieken brengen naast kansen ook nieuwe bedreigingen met zich mee. Voorzichtigheid voor neveneffecten is dus geboden, maar deze methodieken kunnen een versterking bieden ten aanzien van het bestaande aanbod. Een grondige verkenning staat ons dus te wachten.

Creatief zijn in de organisatie van de hulp- en dienstverlening doe je niet zomaar. Je moet je partners aan boord houden bij elke ingreep die je verricht. De strakke organisatie van een gevangenis krijgt steeds vaker af te rekenen met een aanbod dat de bestaande regels hier en daar wil buigen om het aanbod ingepast te krijgen. Bijvoorbeeld, laat deze lessen een uur langer duren zodat de duur van de cursus kan ingeperkt

worden. Laat de cursisten deze keer samen eten 's middags zodat de groepsdynamiek tot zijn recht komt. Laten we (deontologisch correct) cliëntinformatie delen om sommige trajecten een voorsprong te geven. De dagelijkse routine in de gevangenis is steeds moeilijker te handhaven, er wordt meer flexibiliteit verwacht. Een bedreiging situeert zich in het draagvlak bij het personeel van de penitentiaire inrichtingen. Hoe garandeer je veiligheid als het aantal externen binnen de muren stijgt, als het aantal activiteiten stijgt, als de 'bewegingen' van gedetineerden toenemen, als de regels moeten aangepast worden, als de voorspelbaarheid van het systeem vermindert? Een daling van het draagvlak als gevolg van dergelijke vragen kunnen we toerekenen tot een normaal veranderingsproces. Hoe dient het beleid hiermee om te gaan? Het antwoord ligt in dezelfde lijn als hierboven, namelijk het zoeken naar creatieve manieren om hen de hand te reiken. We doen het al jaren en het werpt zijn vruchten af. Personeelsleden betrekken, een stem en een rol van betekenis geven, hen opleiding bieden en argumenten voorschotelen die het noodzakelijke begrip produceren om de vernieuwingsprocessen te kunnen realiseren. Nu het strategisch plan zijn tienjarig bestaan mag vieren, zou wel eens het gevoel kunnen leven dat het draagvlak een voldoende hoog peil bereikt heeft, logisch gezien de inspanningen van de voorbije jaren. De veranderingsprocessen liggen echter niet stil en iedere verandering vraagt opnieuw krediet. Een goede samenwerking met het personeel in de inrichting brengt zijn vruchten voort, dat werd reeds zo vaak neergeschreven, maar het veronderstelt dan ook dat we dit personeel moeten durven toelaten om een stem te hebben in de organisatie van de hulp- en dienstverlening. Een hechte samenwerking waarbij de grenzen van de bevoegdheden al eens wat vager mogen worden, omdat een gezamenlijk doel voor ogen staat.

Visie en beleid

Tien jaar lang werd er ondertussen gewerkt in kader van het strategisch plan. In de ene gevangenis al acht jaar, in de andere nog maar twee jaar, maar het kader werd gaandeweg concreet ingevuld. Dit strategisch plan staat nu op het punt om de stap te zetten naar een decreet betreffende de organisatie van de hulp- en dienstverlening aan gedetineerden. Het nieuwe decreet heeft als doel de interdepartementale inzet en organisatie gerealiseerd door middel van het Strategisch Plan te formaliseren en te verankeren naar de toekomst toe. Meer bepaald beoogt het decreet een wettelijke basis te geven voor de coördinatie, planning en uitvoering van de hulp en dienstverleningsaanbod aan gedetineerden. Het is voorzien dat meer formele en consequente planning- en overlegstructuren zullen geïntroduceerd worden zowel op Vlaams als lokaal

(gevangenis) niveau en dit om het engagement van alle beleidsdomeinen te verzekeren. De goedkeuring van het nieuwe decreet wordt verwacht tijdens 2012 en een nieuw strategisch plan vanaf 2014.

Een wettelijke basis geeft uiteraard meer voet aan de grond voor de werkzaamheden in de gevangenis. Het waarom zal minder snel in vraag gesteld worden. Het hoe blijft een andere zaak. Welke veranderingen zal dit nieuwe kader met zich meebrengen? Wij stelden al een paar vragen rond prioriteiten, het creatieve gebruik van middelen en de nood om een meer *evidence-based* aanpak te adopteren. Het is te verwachten dat deze thema's aan bod zullen komen in een meer strategische aanpak als gevolg van de bepalingen van het komende decreet.

Bovenstaande geeft al een idee over de toekomstige rol van het bovenlokale niveau. Waar dit niveau zich tot nu toe vooral engageerde tot het opvolgen van de praktijk, het uitwisselen van *good practices* en het aan de slag gaan met signalen, wordt de kans groot dat de bovenlokale sturing sterker gaat worden. Een versterkte sturing concretiseren brengt ons snel tot een planning over een paar jaren met een aantal strategische doelen. Dit betekent dat het lokale beleid rond de hulp- en dienstverlening voor een stuk de richting van het bovenlokale niveau zal moeten volgen. Iedere context is anders (infrastructuur, populatie, cultuur, omgeving...) en dus zal een lokale beleidsplanning per inrichting nooit uit te sluiten zijn, integendeel, zelfs noodzakelijk blijven. Wanneer de bovenlokaal geformuleerde doelen rekening houden met de lokale processen, hoeven de lokale werkingen zich niet te verzetten tegen een sterkere sturing. Het kan net kracht geven aan de lokale werking, een sterker mandaat om aan de slag te gaan en meer eenvoud in de beleidsplanning gezien de bovenlokale doelen maar hoeven vertaald te worden tot acties op maat van de betreffende inrichting.

Een voorbeeld: herstelgerichte detentie. Wat blijft er over van de inspanningen die de voorbije tien jaar zijn geïnvesteerd? Op vele plaatsen in de sector wordt gepleit om te blijven investeren in methodieken die werken op de verbindingen tussen dader, slachtoffer en samenleving. Lang niet in iedere gevangenis wordt hieraan gewerkt. Een bovenlokaal gesteld doel waarachter de verschillende Vlaamse beleidsdomeinen zich scharen kan een bepaalde beweging tot gevolg hebben. Een dergelijke doelstelling kan de lokale prioriteiten verschuiven en versterken. Op deze manier worden te grote verschillen in het aanbod tussen de inrichtingen vermeden. Laat iedere inrichting zich profileren in

zijn sterktes en zich onderscheiden van de rest, maar het bovenlokale niveau kan vermijden dat sommige deelaspecten te weinig aan bod komen of in de vergeetelheid dreigen te raken.

Een decreet (met bijhorende planningsprocessen) biedt ook de kans om de huidige samenstelling van partners op bovenlokaal niveau te herbekijken en lacunes in de structuur aan te vullen. Eerder in dit artikel spraken wij over het belang van ketens die een koppeling kunnen maken tussen trajecten binnen de gevangenis en de trajecten na detentie. Uiteraard zijn deze ketens ook belangrijk op bovenlokaal niveau. Met het strategisch plan engageerde de Vlaamse overheid zich om haar diensten toegankelijk te maken voor gedetineerden. Bijgevolg zitten vandaag verschillende kabinetten, administraties en diensten vanuit verschillende sectoren rond de tafel (welzijn, volksgezondheid, onderwijs, werk, cultuur en sport). Maar de vertegenwoordiging van sommige belangrijke beleidsdomeinen ontbreekt. Er is, bijvoorbeeld, geen betrokken beleidsverantwoordelijke van de sociale huisvestingssector ondanks het feit dat huisvesting een zeer belangrijke factor in het reclasseringsplan van gedetineerden is en na detentie een reëel probleem voor veel gedetineerden blijft. Bovendien is er nog werk aan de winkel om het engagement van de OCMW's naar gedetineerden te verbeteren. Door middel van toeleiding naar de sociale huisvestingsmarkt, bemiddelen met huisbazen en verschillende vormen van financiële steun, kunnen de OCMW's een centrale speler in het voorkomen en aanpakken van thuisloosheid na detentie worden. Tot op heden zijn zij echter weinig structureel betrokken bij de gedetineerdenpopulatie. In beide voorbeelden kunnen de huidige waardevolle lokale initiatieven nu onvoldoende continuïteit en duurzaamheid bieden.

Deze voorbeelden mikken op lacunes in het huidige beleid en zijn uitvoering. Maar bij de uitwerking van nieuwe strategische doelen zal het ook belangrijk zijn dat we ons niet alleen op de huidige uitdagingen richten, maar ook proberen te voorspellen welke uitdagingen ons wachten in de toekomst. Beleidsmakers gebruiken steeds meer technieken zoals '*scenario planning*' om een beter beeld te krijgen over de potentiële evoluties tijdens de duur van een beleidsplan.³ Een gelijkaardige aanpak kan waardevol zijn. Om dit te illustreren proberen we één scenario te schetsen. Eerder duiden wij de enorme diversiteit binnen de Belgische gevangnissen aan. Maar zal deze situatie zo blijven? In de komende jaren moeten twee belangrijke Europese kaderbesluiten toegepast worden in de Belgische wetgeving. Het eerste maakt de verplichte overbrenging

³ Zie bijvoorbeeld - Kristof Verfaillie, Tom Vander Beken, *Interesting times: European criminal markets in 2015, Futures, Volume 40, Issue 5, juni 2008, pagina's 438-450.*

⁴ EU kaderbesluit 2008/909 inzake de toepassing van het beginsel van wederzijdse erkenning op strafvonnissen.

⁵ EU kaderbesluit 2009/829 inzake de toepassing van het beginsel van wederzijdse erkenning op beslissingen inzake toezichtmaatregelen als alternatief voor voorlopige hechtenis.

van veroordeelde EU gedetineerden naar hun land van herkomst mogelijk (mits een aantal voorwaarden zijn voldaan).⁴ De toepassing van dit kader besluit wordt verwacht tegen eind 2011. Het tweede maakt niet-vrijheidsbenemend toezicht in het land van herkomst mogelijk in de aanloop naar een strafproces, in plaats van de voorlopige hechtenis.⁵ Dit kaderbesluit moet toegepast worden tegen eind 2012. Gegeven dat in 2010 ongeveer 12% van de gedetineerden in de Belgische gevangenis de nationaliteit van een ander EU land⁶ had, kunnen wij veronderstellen dat de impact op één of andere manier tastbaar zal zijn. Maar wat betekent dit voor de rol van de Vlaamse hulp- en dienstverleners? Hebben wij nog een verantwoordelijkheid om bij te dragen tot de resocialisatie van deze gedetineerden en zo ja, wat betekent dat in de praktijk? Hoe kunnen wij communiceren met partnerorganisaties in andere EU landen om dit te realiseren? De bedoeling is niet een antwoord te geven op deze vragen maar eerder te benadrukken dat bij het bepalen van nieuwe strategische doelen rekening moet gehouden worden met een bredere waaier aan thema's en niet alleen met de reeds gekende werkterreinen en partners.

Tot slot, laat ons de verhouding tussen het bovenlokaal en lokaal niveau overwegen. Moet de grootste aanstuuringskracht van de hulp- en dienstverlening op het bovenlokale niveau liggen? We vragen vooral van het bovenlokale niveau om lijnen uit te zetten en prioriteiten te bepalen. De complexiteit en verscheidenheid van de lokale contexten bepaalt dat men de echte keuzes vooral lokaal moet blijven maken. Een lokaal beleidsplanningsproces moet per inrichting nagaan waarvoor deze inrichting staat en waar deze inrichting zichzelf in de toekomst ziet staan. Het uitwerken van een degelijk beleid moet vertrekken vanuit de context waarin men zich bevindt, zowel binnen als buiten de muren. Maar stel dat je vertrekpositie in kaart is gebracht, hoe verloopt het beleidsplanningproces verder? Lokale beleidsverantwoordelijken bevinden zich in een netwerkpositie. De Vlaamse overheid, de door haar gesubsidieerde diensten, Justitie, lokale overheden en andere betrokken organisaties, ze spelen allen in meer of mindere mate een rol in de uitbouw van de hulp- en dienstverlening. We herkennen een netwerk met een hele reeks autonome organisaties die elk een unieke bijdrage kunnen leveren, maar ook allemaal afhankelijk zijn van de rol van de andere. Het structureren van dit netwerk is nodig op niveau van het beleid, de uitvoering en de trajecten. Het is aan de coördinatiefuncties met in de eerste plaats de Vlaamse beleidsmedewerker om dan ook het management te vervullen waaraan een dergelijk netwerk nood heeft. Concreet betekent dit ervoor zorgen dat de afhankelijkheidsrelaties duidelijk zijn, de machtsbronnen in evenwicht zijn en iedere rol in het netwerk helder is. De sleutel tot

een sterk beleid ligt niet alleen bij de inhoud van een beleidsplan, maar in de gezamenlijke visie tussen alle netwerkpartners en de drive van iedereen om zijn rol in de hulp- en dienstverlening op te nemen. Tot nu toe blijven nog heel wat inrichtingen in het operationele niveau hangen. De nood aan een basisaanbod laat dit ook toe. Om tot een vooruitstrevende hulp- en dienstverlening op maat van de gedetineerde te komen moeten we echter verder gaan. In het zoeken naar een gezamenlijke visie en gedragen einddoelen zullen extra kansen boven komen drijven. Het resultaat van een dergelijk debat zal zich niet beperken tot het bepalen van de rol van eenieder of tot samenwerkingsafspraken rond een bepaald aanbod, het zal tegelijk interessante verbindingen blootleggen tussen de partners. Het uittekenen van deze verbindingen doet ketens ontstaan die het aanbod van de hulp- en dienstverlening kunnen versterken, denk maar aan de koppeling tussen de trajecten tijdens en na de detentie eerder in dit artikel. Een uitdaging voor de hulp- en dienstverlening van morgen? Investeren in management op maat van de context, met als voorbeeld dit netwerk- en ketenmanagement. Hieromtrent mogen we spoedig een wetenschappelijke studie verwachten vanuit het steunpunt Welzijn, volksgezondheid en Gezin.

Conclusie

Na 10 jaar strategisch plan hulp- en dienstverlening aan gedetineerden en een wel verdiende proficiat aan alle betrokkenen is de vraag vandaag waar we na een volgend decennium willen staan. Gezien de uitdagingen zoals het middelendebat zullen er keuzes moeten gemaakt worden op alle niveaus. Waar leggen we onze prioriteiten? En kunnen we onze aanpak niet op die manier aanpassen dat we toch een integrale en kwaliteitsvolle hulp- en dienstverlening kunnen aanbieden vanaf de start van de detentie tot erna? Wat kan ons hierbij helpen: het in vraag stellen van onze bestaande werking, het creatief omgaan met middelen en streven naar efficiëntie, het verder betrekken van het penitentiair personeel, het ondersteunen van nieuwe ICT-mogelijkheden, het voorzien van een richtinggevend bovenlokaal kader, het betrekken van organisaties die vandaag nog weinig zichtbaar zijn tijdens de detentie zoals de OCMW's, het werken aan beeldvorming in de maatschappij om nieuwe kansen te creëren enzovoort. Er liggen ons nog een hele reeks uitdagingen te wachten die de hulp- en dienstverlening aan gedetineerden kunnen versterken. Vandaag hebben we onder meer gepleit voor nood aan versterking bij de koppeling tussen het intramurale en het postpenitentiaire traject van de gedetineerden.

⁶ Directoraat-generaal Penitentiaire Inrichtingen, *Activiteitenverslag 2010*, FOD Justitie.

Een realistische aanpak van dergelijke uitdagingen vraagt een uitgebalanceerd beleid. We mogen een bovenlokaal kader verwachten vanuit het komende decreet betreffende de organisatie van de hulp- en dienstverlening aan gedetineerden en het daaropvolgende uitvoeringsbesluit. Hierin kunnen de verschillende beleidsdomeinen op centraal niveau meer duidelijkheid scheppen over de strategisch doelen. Deze doelen moeten gebaseerd zijn op de werkelijkheid. We willen weten wie er vandaag in de inrichtingen vertoeft en welke evoluties we verwachten in de gedetineerdenpopulatie. We willen weten welke resultaten we herkennen uit onze inspanningen. We willen vertrekken vanuit een evidence based-model om onze doelen

scherp te stellen. Tot slot zal de lokale beleidsplanning per inrichting de doelen op maat van de specifieke gevangenis en zijn gedetineerden moeten vertalen. Er is nood aan een netwerkmanagement om de bredere hulp- en dienstverlening per regio te activeren rond de doelgroep gedetineerden en een ketenmanagement om afgestemde trajecten en koppelingen te creëren in het netwerk.

Een hulp- en dienstverlening aan gedetineerden die een verschil maakt. Het vroeg een strategisch plan en het zal een nog verdere strategische planning vragen om de uitdagingen aan te vatten en te verzilveren.

Het Europese antifoltercomité (CPT) spreekt zich uit over eenzame opsluiting

Tom Daems *

In een niet zo ver verleden leefde de overtuiging dat eenzame opsluiting een heilzame werking zou hebben op de mens. De voorstanders van de afzonderingsgedachte – of het zogenaamde Pennsylvania-systeem – welke ook in België aanhang verwierf bij monde van Edouard Ducpétiaux, kregen echter ongelijk: mensen in hokjes apart zetten, blijkt al bij al niet bijster gezond voor lichaam en geest. Intussen werd de beperking van detentieschade zelfs bij wet uitgeroepen tot de centrale opdracht voor al wie betrokken partij is bij vrijheidsberoving. Of hoe het tij kan keren.

De schadelijke effecten van opsluiting zijn daarenboven vaak sterker bij afzondering dan bij gewone detentie waar één of andere vorm van gemeenschapsregime gehanteerd wordt. Het hoeft in die zin niet te verbazen dat het Europese antifoltercomité (CPT) in zijn meest recente jaarrapport, dat op 10 november 2011 werd gepubliceerd, uitgebreid aandacht besteedt aan de thematiek van eenzame opsluiting.¹

Het CPT over eenzame opsluiting

Eenzame opsluiting komt voor in elk gevangenisstelsel. Het CPT onderscheidt vier vormen van afzondering: afzondering ten gevolge van (1) een rechterlijke beslissing, (2) een tuchtsanctie, (3) een administratieve maatregel van preventieve aard of (4) ter bescherming van de betrokkene. Eenzame opsluiting impliceert een verdere beknotting van de reeds sterk ingeperkte rechten van gevangenen. Aangezien dergelijke extra beperkingen niet inherent verbonden zijn met opsluiting, vereisen ze een afzonderlijke rechtvaardiging.

Het CPT hanteert hierbij vijf principes, welke het samenbalt in het geheugensteuntje 'PLANN': proportionate (band met actuele of potentiële schade die de gedetineerde veroorzaakt heeft of kan veroorzaken of waaraan hij of zij is blootgesteld), lawful (de inperking moet wettelijk geregeld en redelijk zijn en in begrip-

bare termen worden gecommuniceerd), accountable (registratie van alle beslissingen met betrekking tot afzondering evenals de herzieningen van deze beslissingen), necessary (enkel beperkingen die noodzakelijk zijn ter vrijwaring van opsluiting in veilige en ordelijke omstandigheden of in het licht van de vereisten van de strafrechtspiegeling) en non-discriminatory (autoriteiten moeten er zorg voor dragen dat irrelevant zaken niet in aanmerking worden genomen bij de totstandkoming van dergelijke beslissingen).

Het CPT gaat ook dieper in op de legitimiteit van de diverse vormen van afzondering. Zo stelt het CPT dat afzondering vereist kan zijn in het belang van het onderzoek (in het kader van voorlopige hechtenis), maar verweert het zich tegen de praktijk die bestaat in sommige landen waarbij een periode van eenzame opsluiting een automatisch onderdeel van sommige straffen uitmaakt of waar dit kan worden opgelegd door de rechter. Als tuchtmaatregel mag afzondering slechts in uitzonderlijke gevallen en als laatste redmiddel aangewend worden, en dit voor de kortst mogelijke duur. Het CPT stelt een trend vast in heel wat lidstaten om de maximale duur van de eenzame opsluiting in dergelijke aangelegenheden in te korten. In ieder geval zou dit maximum nooit boven de 14 dagen mogen liggen – en bij voorkeur lager, aldus het CPT. Inbreuken die om zwaardere sancties vragen, dienen volgens het CPT via strafrechtelijke weg afgehandeld te worden. Afzondering om preventieve redenen kan van enkele uren tot zelfs ettelijke jaren duren. Het gaat daarbij om gedetineerden die ernstige schade hebben berokkend (of kunnen berokkenen) aan anderen of die een ernstig veiligheidsrisico vormen. Het CPT merkt hierover op: *"This is potentially the longest lasting type of solitary confinement and often the one with the fewest procedural safeguards."* Tot slot kan de afzondering ook nodig zijn ter bescherming van de gedetineerde tegen medegevangenen (bv. omwille van de aard van het misdrijf, samenwerking met het gerecht, benderivaliteit, schuldenlast binnen of buiten de gevangenis of de algemene kwetsbaarheid van de persoon).

Het CPT merkt op dat elk type van afzondering zijn eigen procedures van toepassing en herziening vere-

* Tom Daems is doctorassistent, Vakgroep Strafrecht en Criminologie, Institute for International Research on Criminal Policy (IRCP), Universiteit Gent.

¹ European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), 21st General Report of the CPT (1 August 2010 – 31 July 2011). CPT/Inf (2011) 28, Straatsburg: Raad van Europa.

ist. Op vlak van materiële detentiecondities moeten de cellen aan dezelfde minimumeisen voldoen als deze die gelden voor andere gevangenisaccommodatie. Al te vaak moet het CPT echter vaststellen dat de basisvereisten niet vervuld zijn, in het bijzonder wanneer het gaat om gedetineerden die als tucht-sancie in afzondering zijn geplaatst. Wat het regime betreft, meent het CPT dat het algemene principe van toepassing is dat gedetineerden niet onderworpen mogen worden aan meer inperkingen dan deze die noodzakelijk zijn voor de veilige en ordelijke opsluiting. Het CPT beklemtoont dat het medisch personeel op geen enkel moment betrokken mag worden bij het beslissingsproces tot afzondering (tenzij dit dient te gebeuren om medische redenen). Anderzijds wordt wel verwacht dat het medisch personeel extra waakzaamheid aan de dag legt ten aanzien van gedetineerden die afgezonderd worden.

En verder in het jaarrapport

Zoals steeds geeft het CPT ook in dit jaarrapport een overzicht van de activiteiten van het voorbijaande jaar. In de periode tussen 1 augustus 2010 en 31 juli 2011 vonden 14 bezoeken plaats (11 periodieke en 3 ad hoc). Het CPT wijst in het bijzonder op het ad hoc bezoek aan Griekenland. Doortastende maatregelen van de Griekse autoriteiten om de situatie in de vreemdelingencentra en gevangenissen te verbeteren in het licht van de aanbevelingen van het CPT, bleven andermaal uit. Het CPT besloot daarom over te gaan tot het afleggen van een publieke verklaring. Dit gebeurde op 15 maart 2011.

Op een aantal plaatsen in het jaarrapport verwijst het CPT naar de resolutie en de aanbeveling van de Parlementaire Vergadering van de Raad van Europa (PACE) over het versterken van de mechanismen ter preventie van foltering in Europa.² In aanbeveling 1968 (2011) nodigt PACE het Comité van Ministers uit om de procedure tot amendering van de Europese antifolterconventie op te starten. PACE beoogt daarmee twee zaken te bereiken: enerzijds wenst het een grotere rol te spelen bij de samenstelling van het CPT door de

verkiezing van de leden te laten gebeuren door PACE; anderzijds wil PACE dat de rapporten van het CPT en de antwoorden van de lidstaten automatisch worden gepubliceerd, eventueel met de mogelijkheid voor de betrokken staat om tot zes maanden uitstel van publicatie te verzoeken. Verder meent PACE dat het Comité van Ministers de publieke verklaringen van het CPT op zijn agenda moet plaatsen en deze bij hoogdringendheid voorwerp tot discussie dient te maken.

Het is weinig verrassend dat het CPT de resolutie en aanbeveling verwelkomt en deze ziet als een steun voor zijn werkzaamheden. Meer verrassend wellicht is het gegeven dat het CPT er weinig voor voelt om af te stappen van het huidige publicatiebeleid:

"...the CPT has some misgivings as regards the proposal to provide for the automatic publication of the Committee's visit reports no later than six months after their transmission. There may be exceptional situations when the rapid publication of a visit report would do more harm than good. More generally, the CPT is concerned that undermining the principle of confidentiality by providing for the automatic publication of its visit reports could upset the balance in the Convention's provisions, to the detriment of the Committee's future cooperation with States. Rather than automatic publication being imposed, the CPT would prefer that it be a policy that States voluntarily choose to adopt." (§27)

Boeiend om vaststellen is hoe het CPT tijdens zijn bezoeken contacten legt en onderhoudt met de nationale preventiemechanismen (NPM) welke lidstaten die het optioneel protocol bij het VN-antifolterverdrag geratificeerd hebben, dienen op te richten of aan te wijzen.³ Zo had het CPT het voorbije werkjaar nauwe contacten met de NPM's in Frankrijk, Duitsland, Moldavië, Spanje en Albanië. Maar ook met andere instanties werd er schijnbaar gecommuniceerd en vond er overleg plaats, zoals bijvoorbeeld met Frontex (o.m. over mogelijk toezicht op terugkeeroperaties) en de Europese Commissie (o.m. over het Groenboek van 14 juni 2011 over detentiecondities in de EU en over het voorstel tot directive m.b.t. toegang tot een advocaat in strafrechtelijke zaken en het recht om bij arrestatie een derde te contacteren).

² Parliamentary Assembly of the Council of Europe, Strengthening torture prevention mechanisms in Europe. Resolution 1808 (2011); Parliamentary Assembly of the Council of Europe, Strengthening torture prevention mechanisms in Europe. Recommendation 1968 (2011); Committee on Legal Affairs and Human Rights, Report Strengthening torture prevention mechanisms in Europe (Rapporteur: Jean-Charles Gardetto). Doc. 12551, 24 maart 2011.

³ Zie hierover meer uitgebreid: T. DAEMS, "Een nieuw hoofdstuk in de Europese strijd tegen foltering", Fatik, 2011, 129, 23-28.

“Claudel, professeur”

Boekbespreking van Philippe Claudel, *Le Bruit des Trousseaux*, Editions Stock, 2002

Marc Tassier *

De Franse auteur Philippe Claudel, bekend onder andere door *Grijze zielen* (2004) en *Het verslag van Brodeck* (2008), heeft 11 jaar in de gevangenis les gegeven, in het arresthuis van Nancy. Hij gaf er lessen Franse literatuur, en bereidde er samen met andere leraars zijn studenten, waaronder nogal wat minderjarige delinquenten, voor op het behalen van het *baccalauréat*. Over die periode heeft hij in 2002 een boek gepubliceerd, *Le bruit des trousseaux* wat zoveel betekent als ‘Het rammelen van de sleutelbos’. Het werk is nog niet in het Nederlands vertaald¹ – wel onlangs in het Duits.²

‘Le bruit des trousseaux’ is opgebouwd uit een honderdtal bladzijden met losse fragmenten: impressies, anekdotes, bedenkingen, herinneringen. De titel van het boek verwijst naar één ervan:

“Soms droomde ik van de gevangenis. Het waren geen duidelijke beelden maar eerder geluiden, meer bepaald die geluiden van sleutels en van sloten, zo typisch dat ik ze nergens anders gehoord heb. Ik droomde van klanken, van geuren ook, van kreten die galmden in de sectie. In die dromen, wist ik niet of ik een gedetineerde was of iets anders.” (p. 31)

Hiermee is ook de toon van het boek gezet: Philippe Claudel beschrijft schijnbaar onderkoeld wat hij ervaart. Het lijkt er inderdaad op dat hij dromen vertelt: flarden van visioenen waarin ontroerende passages, gruwel, sarcasme, ontgoocheling opduiken. Ook het lijden van slachtoffers raakt en verwart hem. De emoties worden ingehouden, maar komen regelmatig onweerstaanbaar aan de oppervlakte. Medelijden met echtgenotes die aan de poort wachten, respect voor de personeelsleden die humaan blijven:

“De diep menselijke beleefdheid van enkele penitentiair beambten die de gedetineerden nooit tutoyeerden, hen niet beledigden, hen aanspraken met ‘mijnheer’, zonder ironie of gemaaktheid.” (p. 30)

Sommige anekdotes zijn hoopgevend, andere grappig, vele schrijnend. *“Men liegt om een beetje meer te bestaan.”* (p. 54)

Claudel schrijft geen vlammend rekwisitoor tegen het systeem. De kritiek blijft onderhuids, en hij spaart zichzelf niet:

“Ikzelf, wat ben ik komen doen in de gevangenis, tenzij op krediet mijn aandeel in de slaap der rechtvaardigen te kopen?” (p. 56)

Wat hijzelf en anderen die het goed menen uitrichten, verandert weinig aan de fundamentele problemen van zijn leerlingen en de burgers buiten wassen hun handen in onschuld. Hij spreekt geen oordeel uit, maar stelt vast: *baccalauréat*, lessen over Eluard of Appollinaire, discussies over godsdienst, ook de hand op de schouder, de momenten van warmte en sympathie, wat verandert dat aan het voortdurende wachten op

“bezoek waar een gedetineerde op wacht. De advocaat waar een gedetineerde op wacht. De oproeping door de rechter waar een gedetineerde op wacht. De begin van het proces waar een gedetineerde op wacht. De nacht waar een gedetineerde op wacht. De stap van de penitentiair beambte waar een gedetineerde op wacht. De vermoorde echtgenoot, waar de vrouw op wacht. Het wachten. De uren en de dagen van het wachten.” (p. 14)

Zijn werk in de gevangenis heeft iets van een droom, is irreal, omdat hij hoe langer hoe meer beseft dat hij er eigenlijk niet bij hoort, dat hij kijkt naar een wereld die de zijne niet is. Het boek begint met de beschrijving van de eerste keer dat hij de gevangenis verliet: hij kon naar links of rechts gaan, naar huis of naar een café, en het contrast met de dwang die hij ‘binnen’ had voelen wegen, al was het maar enkele uren, was zo groot, dat hij verlamd word door de vrijheid. Maar onoverbrugbaar is de afgrond die hem van zijn leerlingen scheidt: hij komt elke dag terug buiten. Zijn getuigenis is

“een vals getuigenis, want ik mis iets essentieels om over de gevangenis te spreken; namelijk er een nacht te hebben doorgebracht... ik heb de gevangenis maar van één kant gekend.” (p. 116)

Die kloof en de onmacht hebben hem ertoe gebracht na 11 jaar niet meer terug te keren:

* Marc Tassier is gewezen lid van de redactie van FATIK en student filosofie.

1 De citaten in deze bespreking zijn door de recensent vertaald.

2 *Das Geräusch der Schlüssels*, Friedenauer Presse, Berlin 2010.

Uitgelezen

"De sleet die erger werd met de jaren. De vermoeidheid waarmee ik naar de gevangenis ging, en dan die dag waarop ik in mijn wagen bleef zitten, voor de inrichting, zonder te kunnen beslissen om er binnen te gaan, noch te kunnen beslissen om te vertrekken..." (p. 91)

"Het zinnetje, dat alle gedetineerden deed dromen.... omdat het alle deuren opende.... 'Claudel, professeur', zin die ik van dan af nooit meer zal uitspreken."(p. 117)

Wie het verhalend proza van Philippe Claudel gelezen heeft, zal hem ook in dit boek terug vinden: de sobere afstand waarmee hij zichzelf beschermt, het machteloze mededogen met zwakke mensen die hij voor zijn ogen ziet ten onder gaan. *'Le bruit des*

trousseaux' ademt de sfeer van *'Grijze zielen'* dat een jaar later verscheen. Wie in de gevangenis werkt en gevoelig blijft voor het doffe lijden dat er alles beheerst, herkent hier ook de nachtmerrie die onze gevangenissen – twee eeuwen na de Verlichting – voor velen geworden zijn. Als de energie om het binnen de muren uit te houden verbruikt was, heeft de ir-reële wereld achter de muren Claudel niet losgelaten. Hij heeft de trieste droom uitgeschreven in dit boek. Wie machteloos is, kan nog getuigen, al is het een eenzijdig getuigenis, dat van de iemand die 's avonds mag buiten gaan. Maar hij weet dat hij niet genoeg heeft kunnen doen voor hen die er moeten blijven.

Bond Zonder Naam zet heuse gevangenisactie op poten

Op 12 december 2011 wordt een grootscheepse gevangencampagne op poten gezet door Bond Zonder Naam. "Versterken onze gevangenen vandaag het beste in mensen?" en "waarom moet een samenleving aandacht hebben voor gevangenen?" Het doel van de campagne is het bespreekbaar maken van 'het leven achter de tralies'.

De opening van de campagne vindt plaats in Leuven Centraal op 12 december met het oplaten van zelfgemaakte papieren vliegers door de campagne-ambassadeurs (Francesca Van Thielen, Jan De Cock en Eva Brems). Jef Vermassen, Sonja Snacken en een ex-gedetineerde debatteren over 'Waarom moet een samenleving aandacht hebben voor gevangenen?'.

De spot kan worden geraadpleegd en verspreid via www.bzn.be.

Straatsburg heeft gelijk

In een mijlpaalarrest van 6 december 2011 veroordeelt het Europees Hof voor de Rechten van de Mens de Belgische Staat tot het betalen van een schadevergoeding van 50 000 euro aan de ouders van een geïnterneerde die zelfmoord pleegde in de gevangenis van Gent in augustus 2001.

Tom De Clippel, zoon van Patricia De Donder en Ivan De Clippel, kampt in zijn tienerjaren met een drugprobleem. In 1992 volgt hij een aangepaste drugtherapie in een psychiatrisch ziekenhuis. Begin maart 1999 wordt Tom gearresteerd voor poging tot diefstal en wordt vastgesteld dat hij lijdt aan paranoïde schizofrenie. Ten gevolge van zijn geestesstoornis wordt Tom geïnterneerd. Tot januari 2001 krijgt Tom een behandeling in De Sleutel tot hij in april wordt overgebracht naar Sleidinge.

In juli 2001 rapporteert een justitieassistent dat hij de voorwaarden van zijn uitgangsvergunning schendt. De Openbaar aanklager verwijst Tom onmiddellijk terug naar de psychiatrische annex van de gevangenis van Gent. Op 30 juli 2001 wordt Tom overgebracht naar de gevangenis en – niettegenstaande de verwijzing naar de psychiatrische annex – wordt hij op cel gezet met drie medegedetineerden. Hij begrijpt niet waarom hij weer in de gevangenis belandt en strubbelt tegen, waardoor hij in conflict belandt met de bewaking en afgezonderd wordt in een strafcel. Op 2 augustus beslist de psychiater zijn medicatie te veranderen en verplaatst hem naar een individuele cel. Op 6 augustus pleegt Tom zelfmoord.

De ouders van Tom beginnen de procedureslag in België, tot ze zich – na uitputting van de nationale rechtsmiddelen – wenden tot het Europees Hof voor de rechten van de Mens in Straatsburg.

Schending artikel 2: recht op leven

Het Hof onderzocht of de Belgische autoriteiten wisten of hadden moeten weten dat er een 'zeker' en 'onmiddellijk' risico bestond voor Tom om zelfmoord te plegen terwijl hij in de gewone afdeling van de Gentse gevangenis verbleef. En zo ja, of de autoriteiten alles in het werk hadden gesteld om de zelfmoord te vermijden.

Over het zeker en onmiddellijk risico oordeelde het Hof dat Tom zich in een dubbele kwetsbare positie bevond. Enerzijds is het zelfmoordcijfer van de gevangenispopulatie beduidend hoger dan bij de normale bevolking en anderzijds had de behandelende arts gesteld dat hij leed aan paranoïde schizofrenie. Met andere woorden, Tom had – gelet op zijn toestand – niet mogen geplaatst worden in de gewone cel met medegedetineerden en stelt vast dat de dood van Tom geleid heeft tot een inbreuk van artikel 2 EVRM.

Schending artikel 5: recht op vrijheid en veiligheid

Het Hof stelt vast dat de vrijheidsberoving van Tom zijn wettelijke basis vindt in de wet tot bescherming van de maatschappij. In de wet staat echter dat de vrijheidsberoving van personen met een geestesstoornis niet plaats kan vinden in de gewone gevangenis, maar moet gebeuren in een speciale instelling, en uitzonderlijk in de psychiatrische vleugel van de gevangenis. Bovendien stelde de besissing van de openbaar aanklager tot verwijzing van Tom naar de gevangenis dat Tom moest worden opgenomen in de psychiatrische vleugel van de Gentse gevangenis. Het feit dat Tom terecht kwam in de gewone cel met gewone medegedetineerden is bijgevolg een inbreuk op nationale regelgeving. Het Hof concludeert dat dit heeft geleid tot een schending is van artikel 5§1 EVRM.

Hiermee erkent het Straatsburgse Gerechtshof de penibele situatie van de vergeten geïnterneerden in de Belgische gevangenen. Het is een oud zeer. Van de 4000 geïnterneerden in België verblijft meer dan een kwart in de Belgische gevangenen omdat zij niet tot een gepaste behandeling worden toegelaten in één van de buitenmuurse residentiële settings. Voor geïnterneerden is het dus afwachten geblazen in de kerkers van de Belgische psychiatrische annexen van de gevangenis. Of als je pech hebt, in de gewone cellen met andere gedetineerden op cel.

De Belgische Staat heeft nu 3 maanden de tijd om de zaak te laten beoordelen door de Grote Kamer. Wordt vervolgd...

Jaarlijkse Prijs voor Mensenrechten gaat naar CAT-project met honden

Naar jaarlijkse gewoonte reikt de Liga voor Mensenrechten een positieve mensenrechtenprijs uit op de Internationale Dag van de Mensenrechten op 10 december. Het project dat dit jaar in de kijker wordt gezet is het CAT project, in de schoot van het psychiatrisch centrum Sint-Jan Baptist in Zelzate.

C.A.T. staat voor 'Canine Assisted Therapy' of therapeutisch werken met assistentie van (asiel-)honden. De therapie is gericht op de behandeling van geïnterneerden en is bedoeld om herval (in strafbare feiten) te voorkomen en een geslaagde resocialisatie te bewerkstelligen. In het C.A.T.-project krijgen de patiënten de mogelijkheid om zelf een asielhond te esocialiseren.

Sommige mensen belanden steeds opnieuw in de gevangenis omdat ze hervallen in oude patronen. Ze worden geïnterneerd en wachten jaren in de gevangenis op een gepaste behandeling. De asielhond is dikwijls een vergeten 'lastige' hond die ook af wachten in het asiel tot iemand hem adopteert. Eens geadopteerd, keert de hond dikwijls terug naar het asiel omdat zijn gedragsproblemen terug de kop op steken. In het C.A.T.-project staat de geïnterneerde naast de lastige asielhond, met als opdracht: het heropvoeden van de asielhond.

Naast het intensief trainen, zoekt de patiënt een nieuw gezin voor zijn of haar hond. Op die manier hanteert de patiënt zelf een aantal waarden en normen, die hij of zij dan vertaalt naar hun eigen situatie. Aan welke criteria moet een gezin voldoen om een goed gezin te zijn? Door het resocialiseren van hun hond werken ze aan hun eigen reïntegratie.

De patiëntendoelgroep bestaat uit Nederlandstalige medium security geïnterneerden, zowel mannen als vrouwen, met uiteenlopende psychische en sociale problemen. De problematiek van de patiënten heeft

vooral te maken met drugs- en drankmisbruik, agressie, impulsiviteit, onmiddellijke behoeftebevrediging en psychiatrische problematiek.

Allen hebben strafbare feiten gepleegd maar omwille van een psychiatrische problematiek 'ontoerekeningsvatbaar' verklaard. De hondendoelgroep zijn asielhonden die omwille van diverse redenen verstoten zijn door hun baasje en in een asiel werden gedropt.

Als algemene uitgangspunten worden de principes van 'Animal Assisted Therapy' binnen het project gehanteerd:

- a) win-win situatie: de hond krijgt een tweede de kans in een nieuw gezin, de patiënt krijgt een kans op reïntegratie in de samenleving door een geslaagde resocialisatie;
- b) wederzijds respect;
- c) beloningsgericht werken;
- d) werken met metaforen: concrete situaties met honden worden gebruikt als spiegel zodat de patiënt een beter, juister beeld krijgt van zijn eigen situatie.

De medewerkers van het project getuigen: de patiënten ervaren het C.A.T.-project niet als een 'therapie', ze zijn gewoon graag bij hun hond. Dit biedt de therapeute andere mogelijkheden om de behandeldoelen te bereiken.

Verder worden ook diverse randactiviteiten georganiseerd door de patiënten: een wandelzoektocht, open-deurDog enz. Ze nemen hun verantwoordelijkheid hierbij op, leggen contacten met externe organisaties en ontmoeten verschillende nieuwe mensen. Ook dit is een belangrijk onderdeel ter bevordering van hun reïntegratie.

Het C.A.T.-project draagt bij tot de reïntegratie van de 'vergeten forensische patiënt' alsook die van 'de vergeten asielhond'. Verfijning van het ene nobele doel: 'een goede gezinshond opleiden' naar het opleiden van een specifieke 'forensische hulphond' is een toekomstdroom met een vleugje realiteit.

www.cat-project.be